

Klimaatvluchtelingencrisis

Hoe de aanpak rondom toekomstige klimaatvluchtelingen moet worden ingericht om een crisis te voorkomen

Cursus: LA3V1100

Auteurs:

Ilse Bergsma (5633923) - Vakreferent: Drs. Lieneke de Visser (International Studies)

Eddo Nemirovsky (6010008) - Vakreferent: Dr. Karin Rebel (Water, Climate and Ecosystems)

Mathieu Weiss (5580579) - Vakreferent: Dr. Floris van den Berg (Filosofie)

Hendrik Schuthof (6048455) - Vakreferent: Dr. Tom Idema (Literatuurwetenschap)

Begeleider:

Drs. Diederick van den Ende MA

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Inleiding	4
Disciplinair Hoofdstuk 1: Water, Climate and Ecosystems	8
Hotspots van klimaatvluchtelingen	8
Introductie	8
Zeespiegelstijging	10
Extreme droogte	12
Representative Concentration Pathways (RCP)	13
RCP8.5 vs RCP2.6	13
Hotspots van klimaatvluchtelingen	16
Conclusie	20
Disciplinair Hoofdstuk 2: Literatuurwetenschap	22
Vloeibaar maar keihard	22
Introductie	22
Het tijdperk van migratie en migratieliteratuur	22
Belangrijke inzichten uit Dit zijn de namen	24
Conclusie	29
Disciplinair Hoofdstuk 3: International Studies	31
De Mensenrechten van Klimaatvluchtelingen	31
De invloed van klimaatverandering op mensenrechten	32
Klimaatvluchtelingen en de wet	34
Een perspectief van mensenrechten	37
Conclusie	39
Disciplinair Hoofdstuk 4: Filosofie	
Een groen liberaal perspectief op klimaatvluchtelingen	40
Groen liberalisme versus klassiek liberalisme	41
Een actief politiek beleid gericht op het voorkomen van klimaatvluchtelingen	46
Conclusie	47
Het verleggen van de morele cirkel tot niet-menselijke dieren en toekomstige generaties	47
Interdisciplinaire Integratie	48
Conflict: Klimaatvluchtelingen en moraliteit	48
Utopie tegenover dystopie, maar waar ligt de realiteit?	50
Samenvatting	50
'Intensie' als integratietechniek	51
Organisatie als Integratietechniek	53
More Comprehensive Understanding	55

Sequential Integration: Oorzaak en gevolgen	56
Multicausal Integration: Mondiale en Regionale Aanpak	57
Conclusie	59
Literatuurlijst	60

Inleiding

Het onderzoek ‘Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration’ van de Wereldbank suggereert dat er in 2050 meer dan 143 miljoen mensen op de vlucht zijn vanwege de gevolgen van klimaatverandering.¹ Deze klimaatvluchtelingen zijn voornamelijk afkomstig uit de regio’s: Sub-Sahara Afrika, Zuid-Azië en Latijns-Amerika. In deze regio’s zijn de gevolgen van de opwarming van de aarde het meest prominent aanwezig, wat er voor zorgt dat de regio’s in 2050 moeilijk tot onmogelijk bewoonbaar zijn.² Als er niets wordt gedaan om klimaatverandering tegen te gaan zal de situatie enkel verergeren. Ondanks het feit dat klimaatmigratie een belangrijk thema is binnen academische en huishoudelijke kringen speelt het in de politiek, een opmerkelijk kleine rol.³

In een rapport van het International Displacement Monitoring Centre (IDMC) komt naar voren dat er in 2016 24,4 miljoen mensen vanwege natuurlijke rampen zijn gevlucht tegenover 6,9 miljoen mensen wegens conflicten.⁴ Deze rapporten betreffen beide de zogenaamde ‘internally displaced person’ (IDP), iemand die zijn thuis is ontvlucht, maar zich nog wel binnen de grenzen van zijn eigen staat bevindt. Een vluchteling daarentegen, is volgens de Verenigde Naties in het Verdrag betreffende de status van vluchtelingen in 1951 gedefinieerd als iemand die een internationale grens heeft overgestoken met als reden ‘gegronde vrees voor vervolging wegens zijn ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of zijn politieke overtuiging’.⁵ Mensen die om een andere reden vluchten, zoals door klimaatverandering, kunnen door landen die de het bovenstaande verdrag ondertekend hebben worden geweerd. De term ‘klimaatvluchteling’ is daarnaast een term die onderhevig is aan kritiek.⁶ Dit betekent dat het vluchten voor klimaatverandering in het internationaal recht (nog) niet wordt erkend.⁷

¹ Rigaud, Kanta K., et al., “Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration,” (Washington DC: World Bank, 2018), 19. Hoewel we ons bewust zijn van de recent opgekomen discussie rondom het gebruik van de term klimaatverandering, houden we deze term aan omdat deze in het Nederlands nog in zwang is. (Zie Paul Chadwick, “The urgency of climate crisis needed robust new language to describe it,” *The Guardian*, 16 juni 2019,

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jun/16/urgency-climate-crisis-robust-new-language-guardian-katharine-viner>.)

² Rigaud, et al., “Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration, 19.

³ Biermann, Frank en Ingrid Boas. “Protecting Climate Refugees: The Case for a Global Protocol,” *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 50, no. 6 (2008): 12.

⁴ Bennett, Kimberly, et al., “Global Report on Internal Displacement,” (Geneva: IDMC, 2017), 9.

⁵ Algemene Vergadering van de Verenigde naties. “Convention and protocol relating to the status of refugees.” *Geneva: UNHCR* (1951), 14.

⁶ Gruyter, Caroline de, “Milieuvluchtelingen bestaan wel/niet,” *NRC*, 27 juni 2007, geraadpleegd op 17 mei 2019, <https://www.nrc.nl/nieuws/2007/06/23/milieuvluchtelingen-bestaan-wel-niet-11346623-a52834>.

⁷ “Climate Change and Disaster Displacement,” UNHCR, geraadpleegd op 17 mei 2019, <https://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html>.

Met het oog op klimaatverandering is het huidige beleid van de Verenigde Naties omtrent klimaatvluchtelingen ontoereikend.⁸ Concluderend: klimaatvluchtelingen kunnen worden beschouwd als een maatschappelijk probleem op internationaal niveau dat in de toekomst enkel zal toenemen. Daarom zal er in dit onderzoek worden getracht antwoord te geven op de volgende vraag: Hoe zou de aanpak rondom klimaatvluchtelingen ingericht moeten worden, rekening houdend met zowel de oorzaken als de gevolgen van klimaatverandering? Om antwoord te geven op deze vraag wordt in dit onderzoek de methode van Allen F. Repko en Rick Szostak gebruikt. In hun boek 'Interdisciplinary Research' geven zij het 'Integrated Model of the Interdisciplinary Research Process'. Dit model bestaat uit 10 stappen, waarin de verschillende fases van het interdisciplinair onderzoek worden aangestipt.

Binnen de problemen die ontstaan rondom klimaatvluchtelingen kan een interdisciplinaire aanpak helpen om de complexiteit van de problemen te definiëren en te onderzoeken. Repko en Szostak geven in hun boek vier criteria die een interdisciplinaire aanpak rechtvaardigen.⁹ Deze zijn terug te vinden in problematiek omtrent klimaatvluchtelingen. Allereerst is klimaatvluchtelingen problematiek een complex probleem: er zijn zeer veel factoren die meespelen, zoals klimaatverandering, milieu degradatie, voedselzekerheid, overbevolking en mensenrechten. Daarnaast zorgt deze complexiteit ervoor dat individuele disciplines vanuit deze diverse aspecten kunnen bijdragen aan inzichten omtrent klimaatvluchtelingen, maar het is moeilijk voor een individuele discipline om een omvattend antwoord te geven. Daarnaast kunnen klimaatvluchtelingen worden beschouwd als een onopgelost maatschappelijk probleem, zoals eerder al is vastgesteld. Een holistische en interdisciplinaire benadering bij het oplossen van dit probleem wordt ook bemoedigd door Docherty & Giannini, aangezien dit probleem niet enkel binnen een internationaal milieubeleid raamwerk past en ook niet wordt meegenomen binnen het discours omtrent mensenrechten.¹⁰

Disciplines die mogelijk bij zouden kunnen dragen aan het debat omtrent klimaatvluchtelingen zijn Water, Climate and Ecosystems, Literatuurwetenschap, International Studies, Filosofie, Economie, Rechten, Culturele Antropologie, Security Studies, Postcolonial Studies en Conflict Studies. Economie zou inzicht kunnen bieden in de kosten die het opvangen van klimaatvluchtelingen met zich meebrengen. Het vakgebied Rechten kan een kijk bieden op het feit dat vluchten voor klimaatverandering niet wordt gezien als juridisch geldige reden. Verder kan culturele antropologie bijdragen aan het overbruggen van de kloven die ontstaan wanneer groepen mensen met verschillende culturele achtergronden in elkaars leefgebied terecht komen. Het zou bijvoorbeeld inzicht kunnen

⁸ Biermann, "Protecting Climate Refugees," 11.

⁹ Repko, Allen F. en Rick Szostak, "Interdisciplinary Research: Process and Theory," (Thousand Oaks: Sage, 2017), 94.

¹⁰ Docherty, Bonnie en Tyler Giannini, "Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees." *Harvard Environmental Law Review* 33, 349-403. (2009): 352.

geven in welke delen van de verschillende culturen het beste gesegregeerd kunnen blijven, en welke onderdelen van de culturen zich goed lenen voor integratie of vermenging. Een andere discipline die van belang is bij het bespreken van de toekomst van de Europese Unie is een nieuwe discipline genaamd Security Studies. Deze discipline bestudeert de problemen omtrent de veiligheid van een natiestaat in de 21e eeuw, voornamelijk problemen van (cyber)terrorisme maar ook problemen van massa-immigratie. Hieruit zou een expert specifieke oplossingen kunnen schetsen voor concrete problemen van massa-immigratie, in ieder geval op de korte termijn en wellicht ook op langere tijdschalen. Postcolonial Studies kunnen een bijdrage leveren in onderzoek naar hoe de culturele erfenis van kolonialisme en imperialisme invloed heeft op hoe de wetgeving en reacties rondom klimaatvluchtelingen zijn vormgegeven. Conflict Studies kunnen kijken naar hoe naties omgaan met de verschillende manieren waarop klimaatverandering de sociaal economische en politieke verhoudingen in een land op scherp zet. Samen plaatsen deze twee disciplines machtsverhoudingen een een postkoloniaal perspectief.

De volgende disciplines worden binnen deze scriptie gehanteerd: Water, Climate and Ecosystems, Literatuurwetenschap, International Studies en Filosofie.

De discipline Water, Climate and Ecosystems is relevant in de benadering van de problematiek rondom klimaatvluchtelingen, aangezien de discipline klimaatverandering tracht te onderzoeken en verklaren. De toenemende klimaatverandering, die zich uit op vele manieren, van extreme droogte tot overstromingen, is de oorzaak van de massale verhuizing van klimaatvluchtelingen die in de toekomst plaats zal vinden. Deze discipline biedt dus een verklarende kijk op basis van welke natuurlijke processen klimaatmigratie plaats zal vinden. Hotspots kunnen worden opgesteld op basis van adaptief vermogen, kwetsbaarheid van de fysieke omgeving en bevolkingsdichtheid. Het aanduiden van deze hotspots biedt inzicht in de geografische locatie waar de meeste klimaatvluchtelingen vandaan zullen komen.

Literatuurwetenschap lijkt in het eerste opzicht ver verwijderd van de problematiek rondom klimaatmigratie. Deze problematiek is echter sinds de twintigste eeuw een veelvoorkomend thema in de literatuur. Binnen de literatuurwetenschap is er een tak van literatuur ontstaan die bekend staat als 'migrant literature' of 'migration literature.' Literatuur biedt een uniek perspectief omdat het normaliter onmogelijk is het perspectief van een klimaatvluchteling in te nemen, terwijl literaire werken dit juist kunnen bewerkstelligen. Door te analyseren hoe een groep vluchtelingen zich verhoudt tot elkaar en hun omgeving in Tommy Wieringa's roman *Dit zijn de namen* (2012), kan nieuw inzicht worden verkregen in de manier waarop vluchtelingen worden gedwongen zich aan te passen aan hun constant veranderende omgeving en wat voor effecten op identiteitsgevoel mogelijk zijn door deze aanpassingen.

International Studies gaan in op de juridische leemte die aanwezig is omtrent klimaatmigratie. Momenteel wordt het opwarmend klimaat door het VN Verdrag betreffende de status van vluchtelingen niet gezien als legitieme reden om uit het land van herkomst te vluchten en vluchtelingenstatus te verkrijgen in een ander land. Klimaatvluchtelingen die het land van herkomst ontvluchten zijn daarom juridisch gezien illegale migranten en hebben niet de rechten die vluchtelingen onder het Verdrag betreffende de status van vluchtelingen hebben. International Studies gaan in op het proces hierachter en kijken hoe het gebrek aan rechten van klimaatvluchtelingen zich verhouden tot mensenrechten.

Binnen de filosofie bestaat de tak van de ethiek waarin wordt nagedacht over de vraag wat goed of fout handelen is. Een centraal discussiepunt binnen de ethiek heeft betrekking op welke entiteiten moraliteit überhaupt van toepassing is. Kortom, wie of wat behoort binnen de morele cirkel? Deze vraag is tevens relevant met betrekking tot klimaatvluchtelingen. Behoren klimaatvluchtelingen, die met name in de toekomst zullen ontstaan en in andere continenten dan Europa, tevens tot de morele cirkel? Op basis van een politiek-ethisch raamwerk kan een evaluatie gegeven worden omtrent het huidige beleid in Nederland rondom klimaatvluchtelingen. De evaluatie gebeurt aan de hand van het groen liberalisme; een kosmopolitische politieke filosofie en ethiek. Vanuit deze visie wordt beargumenteerd hoe het beleid in Nederland er in de toekomst uit zou moeten zien. Juist omdat klimaatvluchtelingen hoogstwaarschijnlijk de komende decennia steeds vaker zullen voorkomen, is het relevant en belangrijk om na te denken over een potentiële houding vanuit Nederland jegens deze komst van klimaatvluchtelingen.

Er is gekozen voor deze disciplines omdat zowel Water- Climate and Ecosystems, literatuurwetenschap en International Studies kunnen worden beschouwd als interdisciplines. Repko en Szostak definiëren deze als “fields of study that cross traditional disciplinary boundaries and whose subject matter is taught by informal groups of scholars or by well-established research and teaching faculties.”¹¹ Onderzoek binnen deze drie disciplines gebruiken literatuur uit meerdere onderzoeksvelden die de disciplinaire grenzen overschrijden, waardoor deze onder de definitie van een interdiscipline geschaard kunnen worden. Binnen de inzichten die voortkomen uit disciplinair onderzoek van deze interdisciplines wordt al rekening gehouden met de andere onderzoeksvelden die betrokken zijn bij de interdisciplines. Dit draagt bij aan het onderzoeksproces omdat door het gebruik van interdisciplines een meer overkoepelend beeld van de problematiek wordt geschetst.

¹¹ Repko en Szostak, “Interdisciplinary Research,” 5.

Disciplinair Hoofdstuk 1: Water, Climate and Ecosystems

Hotspots van klimaatvluchtelingen

De meest kwetsbare plekken op Aarde voor de gevolgen van klimaatverandering

Introductie

De eerste officiële klimaatvluchteling is een feit. Diens oorsprong werd in 2014 gevonden op het eiland Tuvalu, waarbij twee families een verblijfsvergunning kregen in Nieuw-Zeeland, aangezien de leefomstandigheden in Tuvalu zwaar verslechterd zijn dankzij zeespiegelstijging.¹² Naast Tuvalu lopen meerdere eilandstaten in het Caribisch gebied, Indische Oceaan en Stille Oceaan het gevaar om volledig van de aardbodem te verdwijnen bij een stijging van de zeespiegel.¹³ Naast zeespiegelstijging zorgt klimaatverandering voor meer natuurlijke processen die de leefomstandigheden zal doen verslechteren of onmogelijk maken, zoals extreme droogte. Als resultaat moeten, volgens het onderzoek ‘Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration’ van de Wereldbank, er in 2050 meer dan 143 miljoen mensen vluchten voor de gevolgen van de opwarming van de aarde.¹⁴

De Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) maakt onderscheidt tussen drie soorten klimaatvluchtelingen, namelijk milieucrisismigranten, noodgedwongen milieumigranten en milieugemotiveerde migranten.¹⁵ Milieucrisismigranten zijn mensen die vanwege een natuurramp tijdelijk moeten vluchten, bijvoorbeeld door een orkaan, aardbeving of tsunami.¹⁶ Noodgedwongen milieumigranten zijn mensen die hun leefomgeving moeten verlaten door hevig verslechterde leefomstandigheden, zoals door kustafbraak of ontbossing.¹⁷ Milieugemotiveerde migranten zijn mensen die gemotiveerd worden om te vluchten met oog op problemen die in de toekomst plaats

¹² Charlot Verlouw, „Vijf Salomonseilanden opgeslokt door de zee,” *Trouw*, laatst gewijzigd op 10 mei 2016, geraadpleegd op 2 juni 2019, <https://www.trouw.nl/home/vijf-salomonseilanden-opgeslokt-door-de-zee~a79e13ec/>.

¹³ Verlouw, “Vijf Salomonseilanden”

¹⁴ Kanta K. Rigaud et al., *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*, (Washington DC: Worldbank, 2018), 19.

¹⁵ *IOM Outlook on Migration, Environment and Climate Change*, (Geneva: International Organisation for Migration, 2014), 9.

¹⁶ “IOM Outlook on Migration,” 22.

¹⁷ “IOM Outlook on Migration,” 22.

zullen vinden door klimaatverandering, bijvoorbeeld door het vooruitzicht op verwoestijning dat in de toekomst de oogst zal laten mislukken.¹⁸

In dit disciplinaire hoofdstuk zal gekeken worden naar de door het IOM gedefinieerde noodgedwongen milieumigranten en milieugemotiveerde migranten. Specifiek zal gekeken worden naar hoe zeespiegelstijging en extreme droogte zullen zorgen voor de grote influx van klimaatvluchtelingen in de toekomst. Er is gekozen voor deze twee natuurlijke processen, omdat verwacht wordt dat deze processen samen de meeste klimaatvluchtelingen zullen veroorzaken.¹⁹ Bovendien zijn dit processen die zich afspelen op een lang termijn, wat betekent dat dit een probleem is die tot in de verre toekomst relevant zal zijn.²⁰ Milieucrisismigranten worden in dit geval achterwege gelaten, aangezien deze stroom van vluchtelingen vaak tijdelijk is.²¹

Het is onzeker met hoeveel graden de aarde zal opwarmen. Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) heeft verschillende Representative Concentration Pathway (RCP) scenario's opgesteld die de ontwikkeling van broeikasgassen omschrijven.²² Deze verschillende scenario's brengen een andere temperatuurstijging en diens gevolgen op aarde teweeg. Dit laat zien dat het nog erg onzeker is hoeveel klimaatvluchtelingen er precies in de toekomst zullen zijn, aangezien scenario's mogelijke toekomstbeelden zijn. Echter is het wel mogelijk om aan de hand van deze scenario's een beeld te schetsen van de plekken waar op aarde de meeste mensen zullen worden getroffen door de implicaties van klimaatverandering. Dit leidt ons naar de onderzoeksvraag van dit disciplinaire hoofdstuk: "Vanuit welke plekken op aarde zullen in 2050 de meeste mensen moeten vluchten voor de gevolgen van de opwarming van de aarde?"

Het antwoord op deze vraag zal relevant zijn voor het voeren van adequaat beleid omtrent klimaatvluchtelingen. Het zal inzicht bieden in de plekken op aarde die het ergste worden getroffen door de gevolgen van klimaatverandering en als resultaat de meeste klimaatvluchtelingen zullen veroorzaken. In dit hoofdstuk zal gerefereerd worden naar deze plekken als hotspots. Het is te verwachten dat de meeste klimaatvluchtelingen zullen ontstaan in laaggelegen kustgebieden of delta's, en semi-aride gebieden. Laaggelegen kustgebieden en deltagebieden zullen weinig weerstand kunnen bieden tegen de stijging van de zeespiegel. Daarnaast zullen semi-aride gebieden kwetsbaar zijn voor extreme droogte. Waarschijnlijk zullen RCP-scenario 2.6 en 8.5 leiden tot dezelfde hotspots, echter zal de significantie van bepaalde hotspots verschillen. Het fundamentele gebrek in het internationale debat omtrent klimaatvluchtelingen is de onzekerheid met hoeveel graden Celsius de aarde zal opwarmen.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Rigaud, "Groundswell," 17.

²⁰ Ibid, 10.

²¹ Sandra Banholzer, James Kossin, en Simon Donner, "The Impact of Climate Change on Natural Disasters," *Reducing Disaster: Early Warning Systems For Climate Change*, 2014, 31, https://doi.org/10.1007/978-94-017-8598-3_2.

²² Intergovernmental Panel Climate Change, *AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014*, (Geneva: IPCC, 2014), 57.

Hierdoor is het onmogelijk om te kwantificeren hoeveel klimaatvluchtelingen er daadwerkelijk in de toekomst zullen zijn. Om die reden is het lastig om adequaat klimaat migratiebeleid te voeren. Echter zal dit onderzoek inzicht bieden in hoe de invloeden van RCP-scenario's 2.6 en 8.5 op zeespiegelstijging en extreme droogte verschillen. Dit zal ervoor zorgen dat beleidsmakers op meerdere mogelijke toekomstbeelden voorbereid zijn.

Zeespiegelstijging

Volgens het IPCC rapport van 2014: “AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014” is de globale gemiddelde zeespiegel tussen 1901 en 2010 met 0.19 meter gestegen.²³ De IPCC kan met hoge zekerheid aantonen dat deze stijging in de zeespiegel met een hogere snelheid gebeurt dan de twee vorige millennia.²⁴ Verder toont dit rapport aan dat het zeer aannemelijk is dat de zeespiegelstijging met tussen 1901 en 2010 1.7 mm per jaar was en tussen 1993 en 2010 3.2 mm per jaar was.²⁵ Dit toont aan dat de zeespiegel steeds sneller aan het stijgen is. Een verklaring voor deze toenemende stijging is klimaatverandering.²⁶

Zeespiegelstijgingen die zijn aangewakkerd door klimaatverandering kunnen twee oorsprongen hebben.²⁷ Het is mogelijk dat het watervolume van de oceaan wordt aangevuld door andere reservoirs, zoals smeltwater van ijskappen en gletsjers.²⁸ De andere oorsprong heeft te maken met de dichtheid van de oceaan, in de vorm van het uitzetten van warm water.²⁹ Volgens IPCC kan met hoge zekerheid worden aangetoond dat vanaf de jaren '70 75% van de globale zeespiegelstijging zijn oorsprong vindt in het smelten van gletsjers en thermische uitzetting.³⁰

Het opwarmen van de aarde zorgt ervoor dat de ijskappen in Groenland en Antarctica in toenemende snelheid zullen smelten.³¹ De ijskappen op Groenland zijn sinds 1998 verdubbeld in hun smeltsnelheid.³² Het smelten van dit ijs leidt tot een groter volume van water in de oceaan. Ook zal de opwarming van de aarde ervoor zorgen dat berggletsjers zullen smelten, veel van de gletsjers in de Verenigde Staten zijn momenteel aan het terugtrekken.³³ Sinds 1977 is de ijsdikte van gletsjers in dit gebied met gemiddeld 10 tot 30 procent gedaald.³⁴ Dit zal naast rivieroverstromingen ook ervoor

²³ Intergovernmental Panel Climate Change, “AR5 Synthesis Report,” 4.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid, 42.

²⁶ Intergovernmental Panel Climate Change, “AR5 Synthesis Report,” 42.

²⁷ Hugues Goosse, *Climate System Dynamics and Modelling* (New York: Cambridge University Press, 2015), 275.

²⁸ Goosse, *Climate System*, 276.

²⁹ Ibid.

³⁰ Intergovernmental Panel Climate Change, “AR5 Synthesis Report,” 42.

³¹ Edward Keller en Duane DeVecchio, *Natural Hazards: Earth's Processes as Hazards, Disasters, and Catastrophes (4th Edition)* (Melbourne: Pearson Higher Education AU, 2015), 372.

³² Keller en DeVecchio, *Natural Hazards*, 424.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

zorgen dat er meer water in de oceaan belandt.

Naast zeespiegelstijging door het aanvullen van de hoeveelheid water in de oceaan door andere reservoirs, kan de zeespiegel ook stijgen door het uitzetten van water. Oceanen absorberen warmte van de atmosfeer.³⁵ Als de atmosfeer opwarmt zal de oceaan dus ook opwarmen. Warm zeewater heeft een groter volume dan koud zeewater, aangezien de afstand tussen watermoleculen groter wordt bij warmer water.³⁶ Volgens het IPCC is de zekerheid dat de thermische uitzetting van water zal zorgen voor zeespiegelstijging nog groter dan bij het smelten van ijskappen en gletsjers.³⁷

Zeespiegelstijging kan desastreuze gevolgen hebben voor kustgebieden. Kustgebieden zijn vaak zeer dichtbevolkt.³⁸ Deze gebieden zullen worden getroffen door meerdere natuurlijke processen als gevolg van zeespiegelstijging. Zo zal zeespiegelstijging zorgen voor erosie van stranden en rotswanden, toename in overstromingen en schade dankzij stormen, inundatie van laaggelegen kustgebieden, zoutwater intrusie in ondergrondse waterbassins en oppervlaktewater en hogere grondwaterstand.³⁹

Deze bovengenoemde fysieke processen kunnen de door het IOM gedefinieerde noodgedwongen milieumigranten en milieugemotiveerde migranten veroorzaken. Het hangt af van de fysieke geografie van plekken hoe kwetsbaar ze voor stijging van de zeespiegel zijn en als een resultaat hoeveel klimaatvluchtelingen het teweeg zal brengen. Vooral laaggelegen gebieden zijn kwetsbaar voor zeespiegelstijging.⁴⁰ Daarnaast zijn deltagebieden ook kwetsbaarder voor overstromingen. Niet alleen omdat er in een delta veel rivieren bij elkaar komen die allen kunnen overstromen, maar ook aangezien delta's vaak zeer dichtbevolkt zijn.⁴¹ Dit is te danken aan periodieke overstromingen die het land van deltagebieden zeer vruchtbaar maken.⁴²

Verder kan de ligging van een land ook ongunstig zijn. Zo ligt bijvoorbeeld Bangladesh in een gebied waar een moesson seizoen plaatsvindt.⁴³ Dit houdt in dat er van juni tot september enorm veel regen valt, bijna 85 procent van de neerslag in Bangladesh valt in deze periode.⁴⁴ In deze periode overstroomt 83 procent van het overstromingsgebied in Bangladesh.⁴⁵ Wegens zeespiegelstijging

³⁵ Peter Smithson, Ken Addison, en Ken Atkinson, *Fundamentals of the Physical Environment: Fourth Edition* (London: Routledge, 2013), 123.

³⁶ Smithson, Addison, en Atkinson, *Fundamentals of the Physical Environment*, 123.

³⁷ Intergovernmental Panel Climate Change, "AR5 Synthesis Report," 42.

³⁸ Ibid, 67.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Norman Myers, "Environmental Refugees in a Globally Warmed World," *BioScience* 43, no. 11 (1993): 753, doi:10.2307/1312319.

⁴¹ M. El-Raey, "Vulnerability assessment of the coastal zone of the Nile delta of Egypt, to the impacts of sea level rise," *Ocean & Coastal Management* 37, no. 1 (1997): 30, doi:10.1016/s0964-5691(97)00056-2.

⁴² El-Raey, "Vulnerability assessment," 30.

⁴³ Q.K. Ahmad, "Regional Cooperation in Flood Management in the Ganges-Brahmaputra-Meghna Region: Bangladesh Perspective," *Natural Hazards* 28, no. 1 (2003): 182, <https://doi.org/10.1023/A:1021186203100>.

⁴⁴ Ahmad, "Regional Cooperation in Flood Management," 187.

⁴⁵ James K. Boyce, "Birth of a megaproject: Political economy of flood control in Bangladesh," *Environmental Management* 14, no. 4 (1990): 419, doi:10.1007/bf02394131.

vanwege klimaatverandering zullen deze overstromingen in Bangladesh extremer zijn, binnen 20 kilometer van de kustlijn zal de overstromingsdiepte met 20-30% toenemen.⁴⁶

Extreme droogte

Volgens het IPCC rapport van 2014: “AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014” is het aannemelijk dat semi-aride gebieden vaker en extremere droogte zullen meemaken door de gevolgen van klimaatverandering.⁴⁷ Ook wordt er verwacht dat de grootte van semi-aride regio’s zal groeien, meer dan de helft van de oppervlakte van het continent Afrika is kwetsbaar voor verwoestijning.⁴⁸ Landbouw zorgt voor 30-40% van het BNP in Afrika en ondersteunt het levensonderhoud van 65% van de Afrikaanse populatie.⁴⁹ Dit natuurlijke proces zal dus, vooral in Afrika, voor een grote influx van milieugemotiveerde vluchtelingen zorgen.

Het IPCC definieert een droogte als “de afwezigheid van neerslag voor een lange tijd, wat tot watertekorten leidt” of “een periode van abnormaal droog weer wat resulteert in een verstoring van de hydrologische balans”.⁵⁰ De globale opwarming van het klimaat zal hoogstwaarschijnlijk ervoor zorgen dat de potentiële evapotranspiratie (PET) zal stijgen.⁵¹ Dit betekent dat zonder limitatie van de hoeveelheid water dat aanwezig is, een groter gedeelte van oppervlaktewater zal evaporeren en planten meer zullen transpireren.⁵² Uiteindelijk zal dit resulteren in meer droogte. Deze toename in droogte zal ook nog verder worden versterkt en herhaalt, aangezien in situaties van droogte extra energie zal gaan naar het stijgen van de temperatuur.⁵³

Droogte wordt gezien als het meest complexe en minst begrepen natuurgevaar, waarbij het grootste aantal mensen door wordt getroffen.⁵⁴ Zo moesten in de jaren ‘80 in Sub-Sahara-Afrika meer dan 40 miljoen mensen de negatieve gevolgen van droogte ervaren.⁵⁵ Momenteel wordt de voedselzekerheid van meer dan 100 miljoen mensen bedreigd vanwege uitzicht op droogte.⁵⁶ Frequentere en extremere droogte leidt tot een watertekort voor de landbouw, drinkwater, vee,

⁴⁶ Mohammed F. Karim en Nobuo Mimura, "Impacts of climate change and sea-level rise on cyclonic storm surge floods in Bangladesh," *Global Environmental Change* 18, no. 3 (2008): 490, doi:10.1016/j.gloenvcha.2008.05.002.

⁴⁷ Intergovernmental Panel Climate Change, “AR5 Synthesis Report,” 53.

⁴⁸ Kevin E. Trenberth et al., "Global warming and changes in drought," *Nature Climate Change* 4 (2013): 17, <https://doi.org/10.1038/nclimate2067>.

⁴⁹ Trenberth, "Global warming and changes in drought," 17.

⁵⁰ Intergovernmental Panel Climate Change, *AR4 Climate Change 2007: Synthesis Report*, (Geneva: IPCC, 2007), 80.

⁵¹ Trenberth, "Global warming and changes in drought," 17.

⁵² Smithson, Addison, and Atkinson, *Fundamentals of the Physical Environment*, 100.

⁵³ Trenberth, "Global warming and changes in drought," 17.

⁵⁴ Donald A. Wilhite, "Drought as a Natural Hazard: Concepts and Definitions," *Drought: A Global Assessment* 1 (2000): 3.

⁵⁵ Wilhite, “Drought as a Natural Hazard,” 3.

⁵⁶ Keller en DeVecchio, *Natural Hazards*, 314.

graslanden en bossen en in meer en grotere bosbranden.⁵⁷ Daarnaast kunnen langere periodes van droogte uiteindelijk zorgen voor verwoestijning. Semi-aride gebieden zijn het meest kwetsbaar voor extreme droogte en mogelijke verwoestijning.⁵⁸ De verwachting is dat de meeste klimaatvluchtelingen die voor de gevolgen van droogte vluchten zijn of haar oorsprong kent uit deze gebieden.

Representative Concentration Pathways (RCP)

De intensiteit van klimaatverandering, en diens gevolgen op zeespiegelstijging en droogte, kan worden bekeken vanuit Representative Concentration Pathways (RCP). De door de IPCC opgestelde scenario's bieden inzicht in verschillende toekomstbeelden van onze aarde.⁵⁹ De namen van de RCP-scenario's duiden op de bijbehorende stralingsforcering in 2100, in W/m². Een positieve stralingsforcering zal leiden tot een opwarming van de aarde, terwijl een negatieve forcering voor afkoeling van het systeem zorgt.⁶⁰ De uitstoot van broeikasgassen, met name koolstofdioxide (CO₂), zorgt ervoor dat er een positieve forcering plaats zal vinden, aangezien deze gassen een hoge emissiviteit hebben.⁶¹ Dit betekent dat een deel van de zonnestraling wordt geabsorbeerd waardoor er meer warmte in het systeem blijft.⁶² In dit disciplinair hoofdstuk wordt onderscheid gemaakt tussen RCP scenario 8.5 en 2.6.

RCP8.5 scenario wordt vaak vergeleken met het "business as usual" scenario, waarbij de uitstoot van broeikasgassen zal blijven stijgen en weinig mitigatie maatregelen worden ondernomen om klimaatverandering in te perken.⁶³ Het RCP2.6 scenario is een toekomstverwachting die streeft naar het beperken van de opwarming van de aarde.⁶⁴ Dit scenario voldoet aan het Parijs akkoord, waarbij de temperatuurstijging moet worden ingeperkt tot maximaal 2 graden Celsius.⁶⁵ In dit scenario wordt uitgegaan van een grootschalige implementatie van groen en schoon beleid.⁶⁶

RCP8.5 vs RCP2.6

Figuur 1 laat de verwachte temperatuurstijging voor RCP scenario 8.5 en 2.6 zien. Uit dit figuur wordt duidelijk dat de temperatuurstijging in RCP8.5 significant hoger ligt. In 2050 wordt verwacht dat bij RCP8.5 de temperatuur met ongeveer 2 graden Celsius is gestegen. Voor RCP2.6 is de temperatuurstijging de helft van het bovengenoemde scenario met ongeveer 1 graden Celsius. Het

⁵⁷ Diana M. Liverman, "Vulnerability and adaptation to drought in Mexico," *Natural Resources Journal* 39, no. 1 (1999): 104.

⁵⁸ Wilhite, "Drought as a Natural Hazard," 12.

⁵⁹ Rigaud, "Groundswell," 53.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Goose, *Climate System*, 136.

⁶² Ibid.

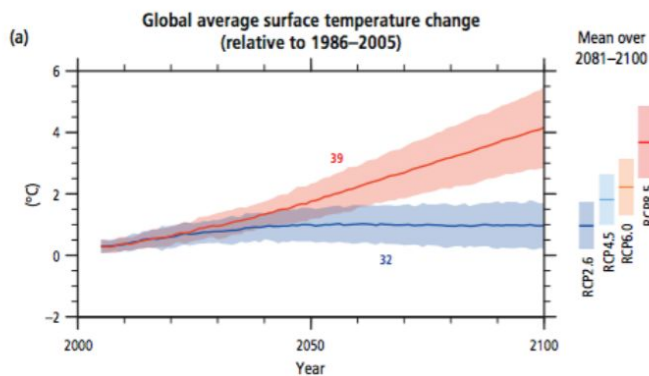
⁶³ Rigaud, "Groundswell," 54.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

grote verschil in temperatuurstijging betekent dat de implicaties van deze verandering in klimaat een stuk heftiger zullen zijn voor RCP8.5.⁶⁷

Figuur 1: Verwachte temperatuurstijging van RCP 8.5 tegenover RCP 2.6, IPCC Synthesis Report 2014.⁶⁸

Dit blijkt uit figuur 2, dit figuur beeld de verwachte zeespiegelstijging voor RCP scenario's 8.5 en 2.6 af. Uit dit figuur wordt duidelijk dat de zeespiegel met een grotere factor stijgt voor RCP8.5 dan voor RCP2.6. In 2050 is het verschil in zeespiegelstijging tussen de beide scenario's echter niet heel hoog en overlappen de onzekerheidsmarges veel. Pas na 2050 zal de zeespiegel bij RCP8.5 exponentieel gaan stijgen, waarbij het verschil met RCP2.6 steeds groter zal worden. Dit komt doordat zeespiegelstijging een langdurig proces is. De uitzetting van warm water verloopt langzaam, omdat het erg lang voor oceanen duurt om de volledige massa van gemiddeld 4 km diepte op te warmen.⁶⁹ Ook duurt het lang voordat ijskappen smelten, aangezien ze goed samengepakt en geïsoleerd zijn.⁷⁰ Hierdoor zal in deze eeuw de zeespiegel met enkele decimeters stijgen, terwijl het in de volgende eeuw meters kunnen zijn.⁷¹

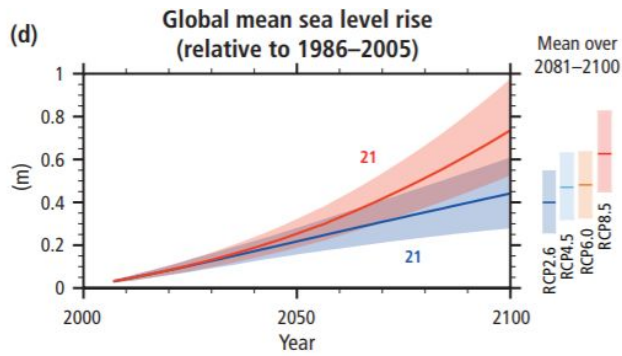
⁶⁷ Intergovernmental Panel Climate Change, "AR5 Synthesis Report," 12.

⁶⁸ Ibid, 59.

⁶⁹ Ibid, 42.

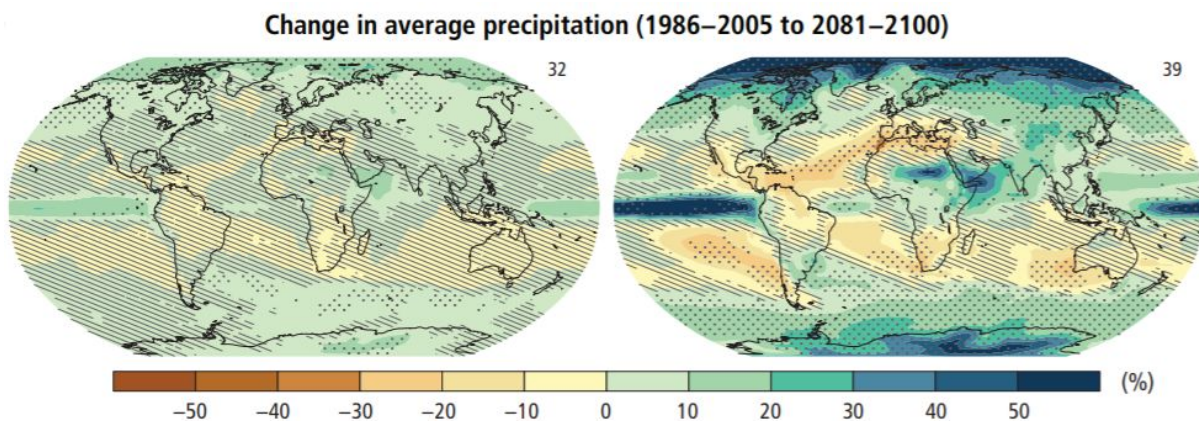
⁷⁰ Keller en DeVecchio, *Natural Hazards*, 424.

⁷¹ Intergovernmental Panel Climate Change, "AR5 Synthesis Report," 74.

Figuur 2: Verwachte zeespiegelstijging van RCP 8.5 tegenover RCP 2.6, IPCC Synthesis Report 2014.⁷²

Uit figuur 3 wordt duidelijk dat, aan de hand van het verschil tussen RCP2.6 en RCP8.5, droge gebieden droger zullen worden en natte gebieden natter zullen worden, indien de temperatuur zal stijgen. Dit bevestigt de bewering dat een temperatuurstijging zal leiden tot extremere en frequentere droogte in semi-aride gebieden, aangezien figuur 1 aantoont dat RCP8.5 leidt tot een hogere temperatuurstijging vergeleken met RCP2.6. Bovendien zal in het RCP8.5 scenario frequentere en extremere droogte plaatsvinden vergeleken met RCP2.6, aangezien er in semi-aride gebieden in figuur 3 significant minder neerslag valt in het RCP8.5 scenario.

Figuur 3: Verwachte verandering in gemiddelde neerslag (1986-2005 tot 2081-2100), links RCP2.6, rechts RCP8.5.⁷³

⁷² Ibid, 59.

⁷³ Intergovernmental Panel Climate Change, “AR5 Synthesis Report,” 12.

Hotspots van klimaatvluchtelingen

Op basis van de fysieke omgeving, sociale kwetsbaarheid voor de gevolgen van klimaatverandering en bevolkingsdichtheid kunnen hotspots worden opgesteld.⁷⁴ Deze hotspots laten zien welke gebieden op aarde de meeste klimaatvluchtelingen zullen veroorzaken. In dit hoofdstuk wordt met sociale kwetsbaarheid de capaciteit van een samenleving om te adapteren en om te gaan met de consequenties van klimaatverandering bedoeld.⁷⁵ Deze kwetsbaarheid vertaalt zich in de welvaart van een land.

De negatieve gevolgen van klimaatverandering zijn ongelijk verdeeld over de wereld.⁷⁶ Sommige plekken op aarde zullen droger worden, terwijl andere locaties mogelijk overstroomd zullen worden. Daarnaast verschillen deze negatieve gevolgen ook in significantie, zo is een laaggelegen gebied veel gevoeliger voor overstromingen dankzij zeespiegelstijging dan hooggelegen gebieden. De hoeveelheid klimaatvluchtelingen die zullen ontstaan hangt dus af van de kwetsbaarheid van de fysieke omgeving van gebieden voor de implicaties van klimaatverandering.⁷⁷

Naast de fysieke geografie van een locatie kan het niveau van welvaart ook een vorm van kwetsbaarheid zijn voor de gevolgen van klimaatverandering. Het BNP per persoon geeft een indicatie van de welvaart in een land. Landen met een laag BNP per persoon hebben minder mogelijkheden om mitigatie maatregelen te treffen om klimaatverandering tegen te gaan. Bovendien zal het lastiger worden voor deze landen om te adapteren op desastreuze overstromingen en extreme droogte. Dit zal ervoor zorgen dat er meer mensen moeten gaan vluchten door de gevolgen van klimaatverandering in ontwikkelingslanden.⁷⁸

Verder hangt de kwantiteit van klimaatvluchtelingen ook af van het aantal mensen dat in kwetsbare gebieden woont. Dichtbevolkte gebieden zullen, indien getroffen door de implicaties van klimaatverandering, potentieel de meeste klimaatvluchtelingen veroorzaken. De bevolking groeit niet evenredig over de hele wereld.⁷⁹ Vooral ontwikkelingsgebieden hebben in de komende eeuw een hoge bevolkingsgroei.⁸⁰ Dit betekent dat ontwikkelingslanden waarschijnlijk voor de meeste klimaatvluchtelingen zullen zorgen, aangezien deze landen in de toekomst een steeds groter wordende en dichtbevolkte populatie zullen hebben in combinatie met het gebrek aan welvaart om te adapteren op de gevolgen van klimaatverandering.

⁷⁴ Alex de Sherbinin, "Climate change hotspots mapping: what have we learned?," *Climatic Change* 123, no. 1 (2013): 31, doi:10.1007/s10584-013-0900-7.

⁷⁵ Sherbinin, "Climate change hotspots," 33.

⁷⁶ Andrew D. King en Luke J. Harrington, "The Inequality of Climate Change From 1.5 to 2°C of Global Warming," *Geophysical Research Letters* 45 (2018): 5030, <https://doi.org/10.1029/2018GL078430>.

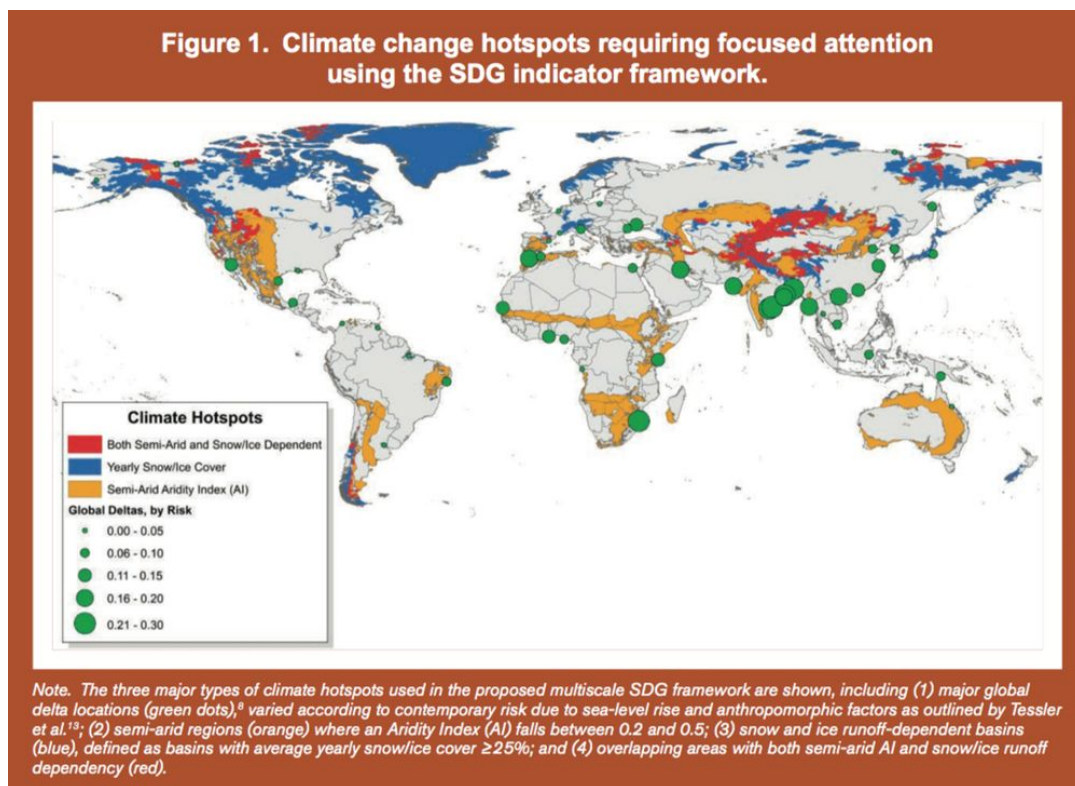
⁷⁷ Sylvia Szabo et al., "Making SDGs Work for Climate Change Hotspots," *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 58, no. 6 (2016): 26, <https://doi.org/10.1080/00139157.2016.1209016>.

⁷⁸ Zmarak Shalizi en Franck Lecocq, "Balancing expenditures on mitigation of and adaptation to climate change : an exploration of Issues relevant to developing countries," *Policy Research Working Papers* 4299 (2007): 4, doi:10.1596/1813-9450-4299.

⁷⁹ Peter Daniels et al., *An Introduction to Human Geography* (New York: Pearson, 2016), 81.

⁸⁰ Daniels, *An Introduction to Human Geography*, 81.

Figuur 4 laat plekken op aarde zien met een fysieke omgeving die kwetsbaar is voor de gevolgen van klimaatverandering. Aangezien in dit disciplinair hoofdstuk enkel de gevolgen van klimaatverandering op zeespiegelstijging en extreme droogte in acht wordt genomen, zullen de blauwe gebieden in figuur 4 niet meegenomen worden in het bepalen van hotspots. De meeste delta's zijn te vinden in Zuid-Azië, specifiek in het Indiaas subcontinent. Afrika heeft ook een paar grote delta's en Zuid-Amerika en Noord-Amerika hebben enkele kleine delta's. De meeste semi-aride gebieden zijn te vinden in Afrika. Ook Zuid- en Midden-Azië kent veel semi-aride gebieden. Terwijl een deel van de oppervlakte van Australië, Noord- en Zuid-Amerika ook semi-aride is.

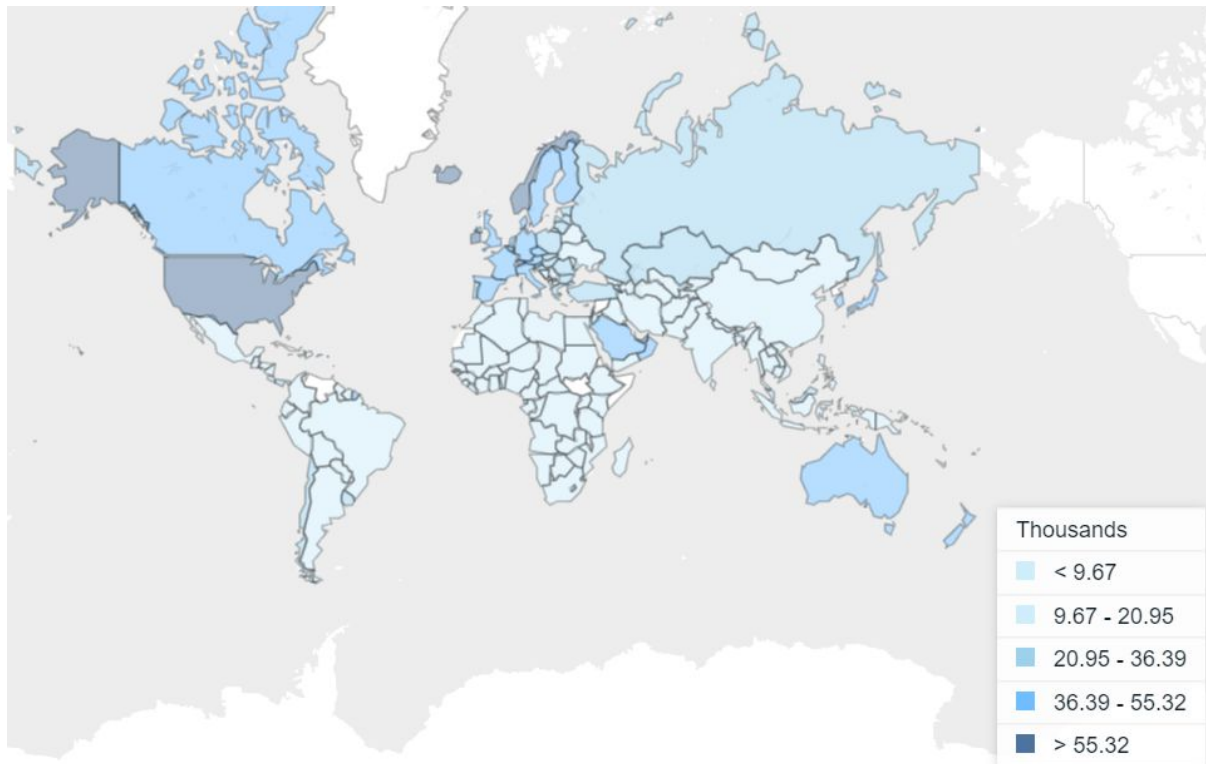

Figuur 4: Plekken op aarde die het meest kwetsbaar zijn voor klimaatverandering, delta's zijn groen, semi-aride gebieden zijn oranje.⁸¹

Figuur 5 geeft het BNP per persoon in 2017 weer voor elk land. Uit dit figuur wordt duidelijk dat de laaggelegen delta gebieden in Afrika en Zuid-Azië, die kwetsbaar zijn voor zeespiegelstijging, onder de laagste BNP per persoon categorie vallen. Dit betekent dat deze deltagebieden in ontwikkeling zijn en dus een minder groot adaptief vermogen hebben vergeleken met ontwikkelde landen. Daarnaast maakt figuur 5 duidelijk dat semi-aride gebieden, zoals de Sahel, Sub-Sahara-Afrika en de Hoorn van Afrika, die hoogstwaarschijnlijk frequenter en extremere droogte zullen ervaren, ook het laagste BNP per persoon hebben. Er is gekozen voor het BNP per persoon in 2017, aangezien er enorm veel

⁸¹ Szabo, "Making SDGs Work for Climate Change Hotspots, " 26.

onzekerheden zijn bij het inschatten van welvaart in de toekomst. Het heden is gebruikt als maatstaf met oog op een evenredig verdeelde welvaartsgroei, dit betekent niet dat dit in 2050 het geval is.

Figuur 5: BNP per persoon in 2017, Wereldbank.⁸²

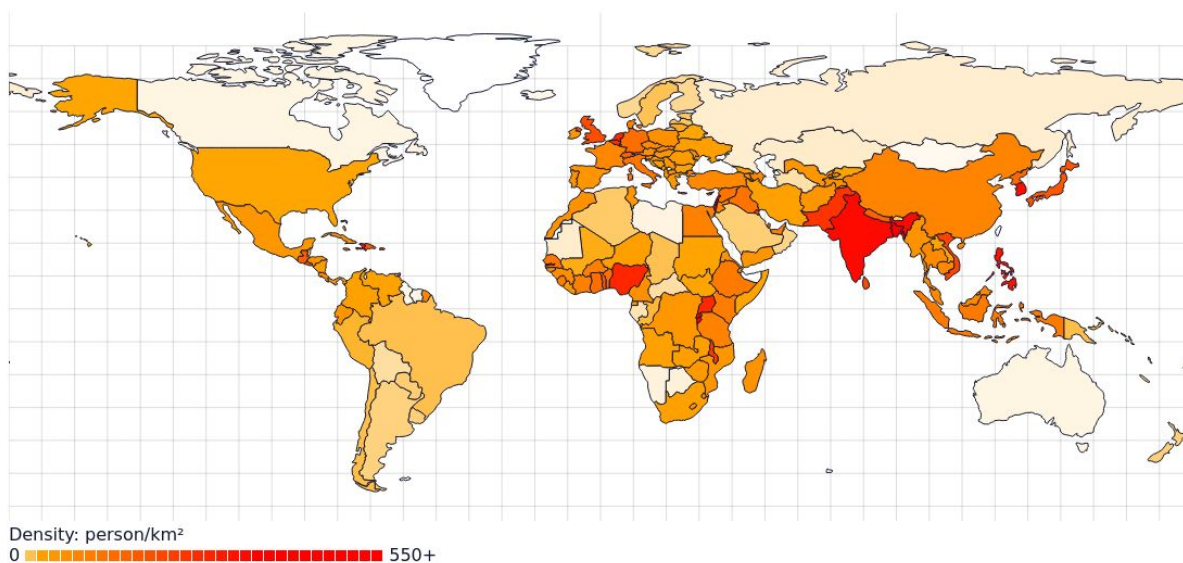
Figuur 6 geeft een indicatie van de bevolkingsdichtheid per land in 2050. Wat duidelijk wordt uit dit figuur is dat vooral in Europa, Afrika en Zuid-Azië landen erg dichtbevolkt zullen zijn in 2050. Landen die eruit springen zijn Pakistan, India, Bangladesh en Nigeria. Deze landen zullen in 2050 allemaal meer dan 200 miljoen inwoners hebben en een bevolkingsdichtheid van meer dan 400 mensen per vierkante kilometer.⁸³ Uit figuur 5 wordt duidelijk dat deze 4 landen ook vallen onder de laagste BNP per persoon categorie. Figuur 4 laat zien dat Pakistan een redelijk groot deltagebied en semi-aride gebied heeft. India heeft meerdere grote deltagebieden en een significant deel van de oppervlakte is semi-aride. Bangladesh heeft een groot deltagebied. Nigeria heeft een kleine delta en een klein deel van haar oppervlakte is een semi-aride gebied. Deze 4 landen kunnen op basis van de fysieke omgeving, sociale kwetsbaarheid voor de gevolgen van klimaatverandering en bevolkingsdichtheid dus geschaard worden onder hotspots. Het is de verwachting dat meer dan 90 procent van de totale klimaatvluchtelingen in 2080 uit Afrika en Zuid-Azië zullen komen.⁸⁴

⁸² "GDP Per Capita, PPP (current International \$)," Worldbank, laatst gewijzigd in 2017, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?type=shaded&view=map>.

⁸³ "Population Year 2050," Worldmapper, laatst gewijzigd op 5 april 2018, <https://worldmapper.org/maps/population-year-2050/>.

⁸⁴ Frank Biermann en Ingrid Boas, "Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees," *Global Environmental Politics* 10, no. 1 (2010): 69, doi:10.1162/glep.2010.10.1.60.

2050 Population Density

Figuur 6: Bevolkingsdichtheid in 2050.⁸⁵

Uit deze kaarten wordt het duidelijk dat de meeste klimaatvluchtelingen uit Afrika en Zuid-Azië zullen komen. Norman Myers, een invloedrijke wetenschapper op het gebied van klimaatvluchtelingen, heeft in 1993 een schatting gemaakt van plekken waar in 2050 de meeste klimaatvluchtelingen vandaan zullen komen.⁸⁶ In tabel 1 is deze schatting weergegeven. De hotspots die de meeste klimaatvluchtelingen zullen teweegbrengen, namelijk China, India, Bangladesh en Egypte, liggen allemaal in de regio die de kaarten van bevolkingsdichtheid, kwetsbaarheid voor zeespiegelstijging en extreme droogte en BNP per persoon aangeven als kwetsbare gebieden. Wat deze regio's gemeen hebben is dat het deltagebieden betreft.⁸⁷ Dit laat zien dat de meeste mensen die moeten vluchten vanwege de gevolgen van zeespiegelstijging uit dichtbevolkte deltagebieden in ontwikkeling zullen komen. Verder zullen er volgens Myers ook 50 miljoen klimaatvluchtelingen komen uit gebieden waar landbouw onmogelijk zal worden als gevolg van extreme droogte. Echter wordt geen specifiek gebied of land aangewezen waar deze klimaatvluchtelingen vandaan zullen komen. Dit is waarschijnlijk te danken aan het feit dat semi-aride gebieden vaak een veel groter oppervlakte hebben dan deltagebieden.

⁸⁵ "Population Year 2050."

⁸⁶ Myers, "Environmental Refugees," 757.

⁸⁷ Ibid, 755.

Country or region	Total refugees foreseen (millions)
China	30
India	30
Bangladesh	15
Egypt	14
Other delta areas and coastal zones	10
Island states	1
Agriculturally dislocated areas	50
Total	150

Tabel 1: Hoeveelheid klimaatvluchtelingen in 2050.⁸⁸

Conclusie

“Vanuit welke plekken op aarde zullen in 2050 de meeste mensen moeten vluchten voor de gevolgen van de opwarming van de aarde?”

Aan de hand van kaarten met informatie over gebieden die kwetsbaar zijn voor zeespiegelstijging en extreme droogte, BNP per persoon en bevolkingsdichtheid in 2050 wordt het duidelijk dat delta- en semi-aride gebieden in Afrika en Zuid-Azië zeer gevoelig zullen zijn voor de implicaties van de opwarming van het klimaat. Delta- en semi-aride gebieden in Afrika en Zuid-Azië zullen hotspots vormen voor klimaatvluchtelingen in 2050. Met name India, Bangladesh, Pakistan en Nigeria lopen veel risico voor de gevolgen van de opwarming van de aarde. Dit komt doordat dit ontwikkelingslanden zijn, een grote bevolkingsdichtheid hebben en de fysieke omgeving kwetsbaar is voor zeespiegelstijging en extreme droogte. Verder zijn er ook verschillende eilandengroepen in de Stille Oceaan, Indische Oceaan en Caribisch gebied die een reëel gevaar lopen om volledig van de aardbodem te verdwijnen vanwege zeespiegelstijging.

Hoewel het duidelijk is waar de meeste klimaatvluchtelingen vanwege zeespiegelstijging en extreme droogte vandaan zullen komen, is het onduidelijk hoeveel dit er precies zullen zijn. Er spelen veel onzekerheden mee met het inschatten van temperatuurstijging op aarde. Het IPCC heeft meerdere scenario's opgesteld die allen een andere significantie van klimaatopwarming en gevolgen van dien teweegbrengen. Ook is het onzeker hoe groot en dichtbevolkt de populatie en hoe hoog de welvaart in 2050 zullen zijn. Deze onzekerheden zorgen ervoor dat het lastig is om adequaat beleid te voeren omtrent het opvangen van klimaatvluchtelingen. Echter biedt de inblik op verschillende RCP scenario's inzicht in meerdere mogelijke toekomstbeelden. Het verschil in zeespiegelstijging is tussen RCP8.5 en RCP2.6 is in 2050 nog niet zo groot en de onzekerheidsmarges overlappen voor een groot

⁸⁸ Myers, “Environmental Refugees,” 757.

deel. Dit komt doordat zeespiegelstijging een langdurig proces is. Het is echter te verwachten dat de zeespiegel vanwege het overschrijden van ‘tipping points’ op een gegeven moment drastisch zal gaan stijgen en het verschil tussen RCP8.5 en RCP2.6 steeds groter zal worden. Alhoewel het nog minstens een halve eeuw duurt voordat zeespiegelstijging exponentieel toe gaat nemen, is het belangrijk om dit probleem mee te nemen in klimaatvluchtelingen beleid. Daarentegen is extreme droogte een proces dat op een korter termijn plaats zal vinden. Hierdoor zullen mensen in semi-aride gebieden eerder moeten vluchten voor het klimaat vergeleken met laaggelegen deltagebieden. Ook is het verschil tussen RCP8.5 en RCP2.6 bij droogte groter, waarbij in het RCP8.5 scenario droge gebieden significant droger worden.

Ondanks dat de gevolgen van de opwarming van de aarde pas in de toekomst een significante rol gaan spelen in migratiebeleid, zal dit een probleem zijn die zich tot in de verre toekomst aanhoudt. Derhalve is het van cruciaal belang om mitigatie- en adaptatiemaatregelen te treffen om deze potentieel aanzienlijke stroom van klimaatvluchtelingen in te perken.

Disciplinair Hoofdstuk 2: Literatuurwetenschap

Vloeibaar maar keihard

Wat Tommy Wieringa's *Dit Zijn de Namen* ons vertelt over (klimaat)vluchtelingen

Introductie

In Tommy Wieringa's roman *Dit zijn de namen* (2012) worden thema's als migratie, religie en ethiek op een unieke manier aangekaart. Zo worden ingrijpende en ernstige ervaringen van een groep vluchtelingen invoelbaar gemaakt. Omdat er vandaag de dag zowel in de politiek als in huiselijke kringen wordt gegeneraliseerd wat betreft vluchtelingen en migranten is het nuttig om dit soort literatuur uit te geven, te lezen maar ook te analyseren, opdat er nieuwe inzichten uit verkregen kunnen worden. Ook worden er in dit werk verschillende standpunten ten aanzien van vluchtelingen en migranten gepresenteerd. De lezer wordt daardoor bij een kritische lezing van het werk gevraagd te reflecteren op deze standpunten en daardoor ook op zijn/haar eigen mening.

In dit hoofdstuk zal allereerst worden beargumenteerd waarom dit werk onder het genre migratieliteratuur valt zoals beschreven in de volgende alinea. Daarna zal specifiek worden ingegaan op wat *Dit zijn de namen* uniek maakt binnen dit moderne genre. Vervolgens wordt een antwoord gegeven op de vraag welke inzichten uit dit werk kunnen worden verkregen die ons begrip verruimen met betrekking tot de ervaringen van vluchtelingen?

Het tijdperk van migratie en migratieliteratuur

De twintigste eeuw was een eeuw van vele angstaanjagende en afschuwelijke gebeurtenissen, een eeuw van oorlogen en misdaden tegen het menselijk welzijn. Deze gebeurtenissen gingen vaak gepaard met of werden gevolgd door grote hoeveelheden mensen die noodgedwongen hun huis, woonplaats en/of land moesten verlaten om op zoek te gaan naar een meer leefbare omgeving. Dankzij

de veelvoorkomendheid van het migratieproces in de twintigste eeuw wordt er naar deze eeuw verwezen als ‘de eeuw van migratie’.⁸⁹

Sinds de omslag van het millennium, en daarmee het eind van de twintigste eeuw, is deze trend niet gestopt. Het gemak waarmee men tegenwoordig kan reizen en de bereidheid (en noodzaak) van velen de huidige leefsituatie te verruilen met een nieuwe, heeft ervoor gezorgd dat de opties met betrekking tot migratie zijn verruimd om hierin ook degenen in minder rijke landen te betrekken.⁹⁰ Het feit dat migratie een mondiaal fenomeen is geworden creëert een probleem voor degenen die de term willen gebruiken: De manier waarop migranten hun migratieproces ervaren is voor elke migrant anders. Deze processen zijn namelijk afhankelijk van subjectieve factoren zoals mentale welgesteldheid en persoonlijke geschiedenis. Ook zijn er verschillen in alle stadia van het proces: het land van herkomst, de reis zelf en de bestemming. Daarnaast zijn er nog verschillen in de motieven voor migratie: arbeidsgelateerde migratie verschilt per casus van zichzelf, maar ook van bijvoorbeeld conflict-gelateerde migratie. Met andere woorden: migratieprocessen zijn heterogeen.⁹¹

Het moderne ‘tijdperk van migratie’ heeft een blijvende invloed op vele facetten van de Europese samenleving, van politiek op internationale en nationale schaal, tot sociale omgang op de schaal van het individu.⁹² Hier ergens tussenin bevinden zich ook de kunsten, alsmede de literatuur. Binnen de literatuur hebben grote migratiestromen gezorgd voor de opkomst van nieuwe soorten romans, die op hun beurt geassocieerd worden in nieuwe genres, waardoor onder andere ‘migrant literature’ en ‘migration literature’ ontstaan en van elkander moeten worden onderscheiden.

Een vrij brede definitie van ‘migrantenliteratuur,’ in theorie gelijk te stellen aan de bovenstaande Engelse term ‘migration literature,’ die door Francesca Terrenato in haar artikel NOORD-ZUID/ZUID-NOORD wordt gehanteerd, is literatuur waar migratie als thema op de voorgrond staat, in tegenstelling tot “de ‘migrante’ identiteit van de auteur.”⁹³

Hierop voortbouwend is de derde these van Søren Franks “Four Theses on Migration and Literature”. Deze stelt dat de achtergrond van de auteur minder belangrijk is dan de inhoud van het werk. Ook wordt beargumenteerd dat niet alleen de thematiek ‘migrantenliteratuur’ onderscheidt van

⁸⁹ Frank, Søren, "Four Theses on Migration and Literature," In *Migration & Literature in Contemporary Europe* (Martin Meidenbauer, 2010), 41; White, Paul. "Geography, literature and migration." In *Writing across worlds*, ed. Russell King, John Connell en Paul White (London and New York: Routledge, 1995), 1.

⁹⁰ Frank, "Four Theses on Migration and Literature," 42.

⁹¹ Fatemeh Pourjafari en Vahidpour Abdolali, "Migration Literature: A Theoretical Perspective." *The Dawn Journal* 3, no. 1 (2014): 679-680,

<http://thedawnjournal.in/wp-content/uploads/2013/12/2-Fatemeh-Pourjafari.pdf>

⁹² Pourjafari en Abdolali, "Migration Literature: A Theoretical Perspective," 679-680.

⁹³ Terrenato, Francesca. "NOORD-ZUID/ZUID-NOORD: Aspecten van (vrouwelijke) migrantenliteratuur in Nederland en Vlaanderen." In *Een ladder tegen de windroos*, eds. Herman van der Heide, Marco Prandoni, Arie Pos en Dolores Ross (Gent: Uitgeverij Academia Press, 2017), 61.

andere literaire genres, maar dat de relatie tussen vorm en inhoud van het werk, de formele en de inhoudelijke aspecten een hoofdrol spelen in dit onderscheid.⁹⁴

Hij stelt om deze reden een verschuiving voor van de term ‘migrant literature’ of ‘migrantenliteratuur’ naar ‘migration literature’ of ‘migratieliteratuur’ omdat hiermee de auteur meer naar de achtergrond verdwijnt en de tekst op zichzelf kan worden geanalyseerd op de karakteristieken van ‘migratieliteratuur’.⁹⁵

De karakteristieken van migratieliteratuur worden op meerdere plekken geïdentificeerd en toegelicht, allereerst als eigenschappen van de tekst zelf en daarmee los van het verleden van de auteur. In “Migration Literature: A Theoretical Perspective”, geschreven door Fatemeh Pourjafari en Vahidpour Abdolali worden drie eigenschappen gegeven van migratieliteratuur die overeenkomen met de beschrijvingen uit andere artikelen waarin het migratieproces wordt onderzocht: ‘Hybriditeit’, ‘Ambivalentie en aanpassing’, en ‘Achterlating en terugkeer’.⁹⁶

Het concept ‘hybriditeit’ verwijst naar zowel de variëteit in reacties van de migrant op het proces van migratie, die zich kunnen manifesteren in emoties als verdriet en woede tot aan tevredenheid en blijdschap, als het feit dat de migrant zich tussen twee culturen in bevindt. Dit laatste wordt eveneens aangeduid met de term ‘in-betweenness’.

‘Ambivalentie en aanpassing’ bouwen voort op deze tweestrijd tussen het behoud van de oude culturele identiteit en worden aangenomen en geaccepteerd in de nieuwe culturele omgeving. Deze tweestrijd is opgelost wanneer het karakter de huidige, hybride staat van zijn accepteert en kiest voor een identiteit die kan bouwen op de tweestrijd waar zij zich eerst in bevond. Door te focussen op de ambivalentie komt er aandacht voor het feit dat de daad van het immigreren niet is afgelopen op het moment dat iemand zijn thuisland verlaat en aankomt in een nieuw land, maar dat het een voortdurend proces is waarvan het moeilijk is een conclusief einde vast te stellen.⁹⁷

Als laatste het thema van ‘achterlating en terugkeer,’ dat zich in het werk kan presenteren op symbolisch niveau, waarbij de migrant de huidige leefsituatie evalueert en vergelijkt met de oude, maar dat ook letterlijk kan worden uitgewerkt met allerlei gevolgen van dien met betrekking tot ‘hybriditeit’.⁹⁸

Belangrijke inzichten uit *Dit zijn de namen*

Het werk vangt aan met een introductie van de politiecommissaris Pontus Beg die waakt over de fictieve Oost-Europese stad Mikhailopol. De stad wordt weergegeven als rustig wat betreft de inwoners en criminaliteit, maar grotendeels door verwaarlozing, wat bijdraagt aan de karakterschets

⁹⁴ Frank, “Four Theses on Migration and Literature,” 44.

⁹⁵ Frank, “Four Theses on Migration and Literature,” 52.

⁹⁶ Pourjafari en Abdolali, "Migration Literature: A Theoretical Perspective," 686-689.

⁹⁷ Pourjafari en Abdolali, "Migration Literature: A Theoretical Perspective," 687-688.

⁹⁸ Pourjafari en Abdolali, "Migration Literature: A Theoretical Perspective," 689.

van Pontus Beg als iemand die een hoge functie bekleed terwijl deze eigenlijk vrijwel onnodig is. “Er zijn plannen geweest voor stadsuitbreiding naar het oosten, er waren halfslachtige bouwvoorbereidingen, maar het is er allemaal niet van gekomen, het raam kijkt nog altijd uit over een wildgroei aan schuurtjes en moestuinen, en de eindeloze ruimte van de steppe daarachter.”⁹⁹ De verwaarlozing van de projecten van de stad kunnen worden gelezen als symbool voor de passiviteit en geesteloosheid van de inwoners en van Pontus Beg zelf. Pas in de concluderende hoofdstukken van het boek, wanneer hij zijn Joodse afkomst ontdekt en daarmee religie in zijn leven laat, krijgt zijn leven weer invulling.

Als de lezer zonder wetenschap van de thematiek aan het boek begint, ligt het voor de hand om te denken dat de verhaallijn uit het eerste hoofdstuk, over Pontus Beg in het afgelegen Mikhailopol, de enige zal zijn. Hier komt echter snel verandering in aangezien hoofdstuk twee zich al afspeelt op een hele andere plek: onder de groep vluchtelingen in de verdorde steppe.

Het contrast van de representatie van de natuur is treffend: In Mikhailopol zijn de planten allang overheerst door mens eigen structuren als huizen, kerken en gebouwen, en zijn ze langzaam maar zeker aan het teruggroeien door de verwaarlozing van deze antropogene structuren. In de steppe is de natuur echter de baas, en moet de groep vluchtelingen er alles aan doen om niet ten onder te gaan aan haar strenge regime. “In de vlakke heerste toen de droogte, de zon brandde de aarde schoon. ‘s Morgens likten ze de dauw van het plastic dat ze daarvoor hadden uitgespreid, de rest van de dag leefden ze met een radeloze dorst.”¹⁰⁰ Dit verschil houdt eigenlijk stand gedurende het overgrote deel van het boek en draagt bij aan een accurate weergave van de verhoudingen van de verschillende personages tot de natuur. Terwijl Pontus Beg in Mikhailopol niet hoeft na te denken over de genadeloosheid van de natuur, is dit de oorsprong van alle uitdagingen waar de groep vluchtelingen mee te kampen heeft.

Hoewel de identiteit van de verschillende vluchtelingen uit de groep vanuit meerdere perspectieven worden belicht, en van sommigen zelfs een deel van hun verleden wordt onthuld, krijgt de lezer in de hoofdstukken waarin ze door de steppe trekken vrijwel niks van ze te weten. Ze worden dan ook benoemd aan de hand van hun meest opvallende eigenschappen: ‘De jongen, de lange man, de man uit Asjchabad, de vrouw, de Ethiopiër, de stroper en Vitaly.’ Het enige personage van wie de lezer de naam vanaf het begin te weten krijgt is Vitaly, waarmee de lezer zich moeilijk identificeert vanwege de vele conflicten waarin hij frequent in de rol van de provocateur kruipt. De rest verkrijgt tot één van de laatste hoofdstukken hun naam aan de hand van uiterlijke kenmerken waarvan de Ethiopiër de meeste bijnamen krijgt, zoals “de zwarte”¹⁰¹ of “Afrika.”¹⁰² Hierdoor voelt de lezer zich

⁹⁹ Tommy Wieringa, *Dit zijn de Namen* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2016), 10.

¹⁰⁰ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 14.

¹⁰¹ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 131.

¹⁰² Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 136.

vervreemd van de groep vluchtelingen; behalve de dingen die ze zien en hetgeen wat ze meemaken, leer je als lezer deze personen amper kennen. Omdat deze oppervlakkigheid van de relatie tussen de lezer en personages overeenkomt met die tussen de personages zelf, kan er eveneens worden gesteld dat dit bijdraagt aan de immersie van de lezer. Men wordt betrokken bij de doelloosheid en de leegte van de reis door de eindeloze steppe, omdat de nadruk ligt bij dit zieldodende milieu en niet bij de gedachten en conversaties van de personages.

Het feit dat ze als groep samen lopen is een toevalligheid maar eveneens het enige wat ze verbindt, en sociale interactie wordt zelfs geïmagineerd:

Allemaal waren ze alleen op weg gegaan, toeval had ze bij elkaar gebracht, niemand was verantwoordelijk voor een ander. Zolang je kon lopen, behoorde je tot de groep; zolang je kon lopen, maakte je haar sterker. Als de groep voor haar afzonderlijke leden moest gaan zorgen, verzwakte ze. Altruïsme betekende haar einde. Strikt eigenbelang vergrootte de kans op overleving.¹⁰³

Het egocentrische wereldbeeld wat hier wordt verkondigd en waarvan wordt gezegd dat het de cohesie van de groep verbetert, staat haaks op de mentaliteit van tolerantie en vredelievendheid die men tegenwoordig verwacht van een ontwikkelde staat en haar inwoners tegenover vluchtelingen. Het feit dat deze groep is gereduceerd tot het minimale, maar daarmee tegelijkertijd het uiterste waartoe een mens in staat is, gepresenteerd door middel van de door Wieringa gehanteerde onbeschroomde schrijfstijl, creëert een spanning tussen de altruïstische verlichtingsidealen waarmee menig Nederlander/Europeaan opgroeit, en de belangen van zelf-preservatie die een persoon tot het uiterste drijven in een geval van nood.

Aangezien identiteit, imago of persona ondergeschikt raken aan de pure overlevingsdrang wordt door de vertelinstantie weinig gezegd over de personages en over wat de personages tegen elkaar zeggen. In tegenstelling hiertoe komt de nadruk te liggen op hun acties, daden en gedachten op de eindeloze wandelgang in een eindeloze steppe. Wanneer de lange man achter raakt van de groep en de Ethiopiër hem overeind helpt, gebruiken ze enkel gebaren om te communiceren. Ze hebben geen gedeelde taal en een geluid voortbrengen kan moeizaam gaan wanneer je op een aantal slokjes water per dag leeft in de hitte. “De Ethiopiër stond stil en wees, hij zag de anderen, ver weg nog, klein en scherp afgetekend als kriebelletters op een vel papier. Ze schoven voort over de steppe. De lange man tuurde langs de wijsvinger van de ander maar zag niets. Dorst schuimde in zijn mond.”¹⁰⁴ Dit zou gezien kunnen worden als een extreme vorm van ‘ambivalentie’: de herinneringen, gewoontes en culturele identiteit van het land van herkomst doen er niet meer toe vanwege de drastische situatie, en

¹⁰³ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 57.

¹⁰⁴ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 69.

intussen is er ook geen vervangende identiteit (nodig). De enige 'identiteit' is die van een groep lopende mensen van vlees en bloed die, gereduceerd tot hun dierlijke vermogens en instincten, proberen civilisatie terug te vinden opdat ze een nieuwe identiteit zullen verkrijgen. Als lezer is het effect hiervan de realisatie dat basisbehoeften als water en onderdak alles is waar naar verlangd wordt in een dergelijke situatie en dat deze behoeften verre van vanzelfsprekend en basaal zijn. Eveneens kom je erachter dat het leven zoals dat nu in Nederland en andere ontwikkelde landen, eerder een uitzondering is dan de regel en dat hetgeen waar we ons druk om maken in de huidige cultuur van sociale media en virtuele representatie al helemaal bijkomstig zijn en niet primair zoals de hiervoor genoemde basisbehoeften.

De twee verhaallijnen die afwisselend worden ontwikkeld door de hoofdstukken heen bieden verschillende perspectieven op de thema's van wezenloosheid en eenzaamheid. Pontus Beg is niet bepaald gelukkig, hij is in strijd met zijn identiteit en zijn achtergrond, totdat hij erachter komt dat zijn moeder Joods is, wat hem dus ook een 'zoon van Israël' maakt. Hierdoor vindt hij een nieuwe leergierigheid om te ontdekken wat het Jodendom betekent en vooral wat het voor hem kan betekenen. Dit blijkt een verlangen dat, in combinatie met de komst van de groep vluchtelingen in zijn stad, een nieuwe intensiteit aanneemt. Odile Heynders schrijft hierover het volgende:

Beg discovers his mother's background and suddenly realizes that there is meaning in his life. But the juxtaposing image of aimless mobility of the vagabonds makes his discovery ambiguous, even more so when it is emphasized that the exodus of the Jews is a fundamental metaphor for today's migration [...] What is challenging in this reading of the novel, is that the movement of migrants - whatever their motives for traveling are - is related to the religious image of exodus and the *epiphany* [...] of Beg. This leads to a disidentification of the migrants, it mystifies migration.¹⁰⁵

Nog nadat Beg het lijdensverhaal van de migranten heeft aangehoord, en hij hen heeft leren kennen door ze onder andere hun eigen namen te laten uitspreken om ze zo weer een 'identiteit te geven', haalt hij hun verhaal naar hem toe. Hierdoor worden ze meer gebruikt als middel ter assistentie van zijn eigen identiteitsvorming dan dat hij ze hun eigen individualiteit verleent; ze worden in zijn ogen wederom naamloos omdat ze symbool komen te staan voor het archetypische verhaal van de Joodse exodus, dat in korte tijd zeer belangrijk voor hem is geworden. Het toe-eigenen van hun verhaal kan

¹⁰⁵ Heynders, Odile, "The Figure of the Migrant: Tommy Wieringa's Intellectual Intervention," *Werkwinkel* 12, no. 2 (2017): 34-35, <https://doi.org/10.1515/werk-2017-0011>.

als zowel problematisch als bevorderlijk worden opgevat voor de situatie van het heden. Het is problematisch om de reden dat deze groep vluchtelingen voor Beg een soort martelaarsstatus krijgen, eigenlijk tegenovergesteld aan het perspectief van de rest van de inwoners van Mikhailopol, voor wie ze er uitzien als vieze, ernstig ondervoede wandelende lijken: “Een vrouw klaagde over zwervers die vuilnisbakken omgooide in de straat. [...] ‘Het zijn de doden,’ zei ze.¹⁰⁶”

Het onbegrip van de inwoners van Mikhailopol is een treffende weergave van een stereotype antagonisering van vluchtelingen. Hoewel hier wordt verwezen naar het feit dat ze ernstig ondervoed zijn en uit vuilnisbakken eten is het niet onvoorstelbaar om deze episode te vergelijken met lasterlijke uitspraken die vandaag de dag worden gedaan naar vluchtelingen en asielzoekers toe.

Een hoopvolle interpretatie van Bega's appropriatie is er op het moment dat we de nadruk leggen op het slotakkoord van het boek, wanneer Beg een verantwoordelijkheidsgevoel krijgt voor de jonge jongen van de groep:

De jongen speurde de horizon af. ‘Huizen!’ zei hij verbaasd. Zo dichtbij was het beloofde land nog niet geweest [...] Kleine Mozes, dacht Beg, van zo ver gekomen en nu ziet hij eindelijk zijn bestemming [...] Hij zei: ‘Ik zou je vader moeten zijn. Niet je echte natuurlijk, alleen maar op papier. Want jij bent geen Jood en ik ben geen vader.’¹⁰⁷

Gezien de omstandigheden waar de jongen zich in bevindt, namelijk die van een naamloze en ongedocumenteerde tiener zonder ouders, is het plan van Beg om van de jongen een Jood te ‘maken’ en hem op te nemen als zijn zoon om hem vervolgens in Israël te laten wonen goedaardig en hoopgevend. Anderzijds weet de lezer niet wat er terechtkomt van de andere vluchtelingen, waardoor het einde van het werk ambigu blijft maar toch overwegend tragisch is.

Hoewel het werk de lezer zeker tot nadenken zet wat betreft de huidige positie van vluchtelingen in onze samenleving, doet het dit niet op een overdreven sentimentalistische wijze. De groep vluchtelingen worden zowel tot martelaren gemaakt in de focalisatie en denkwijze van Pontus Beg, als tot onmenselijke figuren in de ogen van de inwoners die hen voor het eerst aantreffen. Het werk zelf lijkt niet zozeer een mening te geven over welk van de twee interpretaties beter is, maar laat zien dat beide zienswijzen voorkomen en kaart hiermee de afstand aan tussen inwoners uit een land dat vluchtelingen opneemt tegenover de vluchtelingen die naar dat land toe komen. Odile Heynders betoogt dat “[t]he novelist does not represent a status quo in his literary work, he imagines what is going on, and ponders on what are causalities and consequences, as such providing a moral framework

¹⁰⁶ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 183.

¹⁰⁷ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 298.

for societal analysis and reflection.”¹⁰⁸ Door geen morele invulling te geven aan de gepresenteerde perspectieven op vluchtelingen, maar door dit juist onbesproken te laten, stelt het de lezer in staat te reflecteren op hetgeen zich allemaal afspeelt tussen de kanten en daarbuiten. De gruwelen die worden afgebeeld; de extreme dorst en honger, uitputting en hopeloosheid roepen mogelijk automatisch gevoelens van empathie op in de lezer. Dit wordt echter gecontrasteerd door middel van wreedheden die de groep vluchtelingen verricht:

Toen de lange man viel, knipperde hij verbaasd, alsof iemand hem beentje had gelicht. De jongen liep hem voorbij. ‘Help me even,’ hijgde de lange man. ‘Dan geef ik je mijn schoenen. Oké?’ Maar de jongen liep door, peilloze minachting in zijn ogen. Een voor een passeerden de anderen hem. Hij keek als een stervend dier naar hen op.¹⁰⁹

Door middel van een tweezijdige en realistische rapportage, geeft *Dit zijn de Namen* de ruimte voor eigen invulling van de lezer. Het is echter problematisch om aan de hand van citaten zoals degene hierboven te beargumenteren dat de almaar groeiende xenofobische tendens van ‘het Westen’ gerechtvaardigd is.¹¹⁰ Hoewel het waar is dat deze groep vluchtelingen tijdens hun reis in staat waren gruweldaden te verrichten (waarvan het voorbeeld nog erg mild is), was het telkens het geval dat de situatie deze daden noodzakelijk maakten om de kansen van overleving te vergroten. Dit is dus niet te vergelijken met zinloos geweld. De daad *an sich* mag dan moreel verwerpelijk zijn, de ernst van de situatie maakt de afweging tussen het schaden van een ander en het vergroten van je eigen overlevingskans zeer complex. Zoals eerder gesteld is de uiterste prioriteit van de personen uit de groep overleving van het individu.¹¹¹ Het feit dat ze kunnen lopen is het enige wat ze bij elkaar en in leven houdt. Wanneer iemand daarmee stopt is het gezien de omstandigheden normaal om niet ook te stoppen om iemand overeind te helpen. Voor je het weet zit je namelijk zelf ook op de grond, in een grenzeloos niemandsland, met niemand om je heen, zonder puf om weer op te staan en verder te lopen.

Conclusie

Wat migratieliteratuur als *Dit zijn de namen* ons dus leert is dat ervaringen van vluchtelingen en migranten afhangen van zoveel verschillende factoren dat ze onvergelijkbaar zijn. Hieruit volgt dat,

¹⁰⁸ Heynders, Odile, "The Figure of the Migrant: Tommy Wieringa's Intellectual Intervention," *Werkwinkel* 12, no. 2 (2017): 28, <https://doi.org/10.1515/werk-2017-0011>.

¹⁰⁹ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 56.

¹¹⁰ Oliver-Smith en Shen, "Linking environmental change, migration & social vulnerability." *Studies Of the University: Research, Counsel, Education - Publication Series of UNU-EHS* 12 (2009): 27, <http://collections.unu.edu/eserv/UNU:1879/pdf4019.pdf>.

¹¹¹ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 57.

hoewel het niet nuttig is om specifieke gebeurtenissen uit migratieliteratuur te destilleren tot een allesoverkoepelende ‘vluchtelingenervaring’, werken van migratieliteratuur kunnen worden ingezet om het bewustzijn van mensen ten opzichte van vluchtelingen te verbreden.

Dit zijn de namen stelt wat tegenover bestaande vooroordelen die vluchtelingen en hun motieven betreffen. Over het algemeen bestaat er veel kritiek op economische motieven van vluchtelingen. Het is dan ook een veelvoorkomend vooroordeel om vluchtelingen af te schilderen als ‘gelukszoekers’. Hiertegenover stelt Wieringa’s roman het verhaal van een groep vluchtelingen die door toeval zijn samengekomen en die grotendeels noodgedwongen op zoek zijn naar een nieuw leven. Ook helpt het de gemiddelde lezer inzicht te verkrijgen in de mogelijke effecten die processen van migratie kunnen hebben op iemands identiteitsgevoel en algemeen welzijn, zowel negatief als positief.

Zo leert *Dit zijn de Namen* ons dat er in migratieprocessen situaties kunnen ontstaan die het tijdelijk prioriteren van het eigen voortbestaan, ten koste van degene in onze directe omgeving, aanvaardbaar en mogelijk noodzakelijk lijken te maken. Deze expliciete vorm van egocentrisme staat op gespannen voet met de ethiek van altruïsme die over het algemeen door mensen in gemeenschappen wordt gehanteerd. Er bestaat echter ook een tegenstrijdigheid in het altruïsme van continenten als Noord-Amerika en Europa, omdat hier aantoonbare limitaties aan zitten. Het beweerde altruïsme van deze continenten reikt niet oneindig ver en veroorzaakt veel leed buiten de betreffende continenten. Deze tegenstrijdigheid is echter een meer impliciete vorm van egocentrisch handelen omdat het veroorzaakte leed niet direct zichtbaar is voor de veroorzaker. In tegenstelling hiertoe staat het expliciete egocentrisme zoals in *Dit zijn de namen* wordt getoond. Dit maakt het makkelijker om te oordelen over het egocentrisme van vluchtelingen ten opzichte van het meer impliciete of indirecte egocentrisme die grotendeels inherent is aan het consumentisme in Europa en Noord-Amerika. Omdat migratieliteratuur een perspectief van een migrant of vluchteling biedt, worden de handelingsmotieven van deze persoon verduidelijkt, waardoor het de mogelijkheid schept om vooroordelen en opinies van de lezer bij te stellen of te nuanceren. Eveneens vraagt het de lezer te reflecteren op eigen opvattingen wat betreft de thema’s van religie, ethiek, rechtvaardigheid en identiteit.

Verder problematiseert het werk een uitgangspunt waarin niet bewust wordt nagedacht over de beproevingen van de natuur wanneer de structuren van de bewoonde wereld worden achtergelaten. Het presenteert civilisatie, als plaats waarin het individu zich over het algemeen niet hoeft te bekommeren om fundamentele levensbehoeften als eventualiteit in plaats van als norm. Hierdoor kan de lezer een beeld krijgen van de flexibiliteit en tegelijkertijd de hardheid van het identiteitsgevoel van de groep vluchtelingen, die zich constant moeten aanpassen aan hun omgeving maar tegelijkertijd stug moeten zijn om de uitdagingen die op hun pad komen te overwinnen.

Disciplinair Hoofdstuk 3: International Studies

De Mensenrechten van Klimaatvluchtelingen

Een perspectief van mensenrechten op klimaatvluchtelingen

De basis van universele mensenrechten wordt gevormd door de Universele Verklaring van de Rechten van de Mensen (UVRM). Door de internationale gemeenschap worden deze mensenrechten als leidend beschouwd. Ze worden gebruikt door landen om elkaar te controleren, maar ook om grondwettelijke regels op te baseren. Dit houdt in dat de normen en waarden van een land en de wetten die daarop volgen, moeten worden geïnterpreteerd met de UVRM als basis.¹¹² De basis voor internationale mensenrechten bescherming ligt in de International Bill of Human Rights. Deze bestaat uit twee onderdelen. Ten eerste het ICCPR, het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten en daarnaast het ICESCR, het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten. Er is onlangs de aandacht gevestigd op de mensenrechten implicaties van klimaatverandering, door lidstaten van de Verenigde Naties die getroffen zijn door de gevolgen hiervan. Deze implicaties zijn onder lidstaten een goed bediscussieerd onderwerp en ook in de academische wereld wordt hier veel over gepraat. Degene waarvoor het voeren van het debat pas echt belangrijk is, zijn de kwetsbare groepen die afhankelijk zijn van internationale bescherming tegen de gevolgen van klimaatverandering. In dit hoofdstuk zal daarom onderzoek worden gedaan naar de internationale juridische status van deze zogenaamde klimaatvluchtelingen. Er zijn verschillende actoren betrokken die invloed hebben op het plaatsen van klimaatvluchtelingen binnen een mensenrechtenperspectief.

Om duidelijk te krijgen van welke actoren er sprake is en wat hun rol is binnen het bepalen van de status van klimaatvluchtelingen zal gebruik worden gemaakt van ‘framing’. Framing proces worden gebruikt door wetenschappers om actief de realiteit te kunnen construeren, bedoeld om legitimiteit te verkrijgen om te bepalen of er gehandeld moet worden of niet.¹¹³ Door het toepassen van frames kunnen er associaties, motieven en kenmerken worden gehecht aan namen en daarmee ook juridische connotaties.¹¹⁴ Er kunnen dus reële politieke gevolgen verbonden zijn aan dominante frames en namen. Geen enkel frame is echter volledig dominant, er is sprake van kritiek van buitenaf op deze

¹¹² M.W. Reisman, “Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law,” *The American Journal of International Law* 84, 4 (1990): 867-868

¹¹³ Robert D Benford, David A. Snow, “Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment”, *Annual Review of Sociology*, 26 (2000), 614

¹¹⁴ Michael V. Bhatia, ‘Fighting words: naming terrorists, bandits, rebels and other violent actors’, *Third World Quarterly*, 26, 1 (2005), 5

frames, door middel van verzet en concurrentie.¹¹⁵ Rondom de status van klimaatvluchtelingen is een discussie over deze dominantie ontstaan. Het gebruiken van framing in dit onderzoek zal deze discussie proberen op te helderen. Dit onderzoek zal gaan over hoe er door de verschillende actoren naar deze status wordt gekeken. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de volgende vraag: ‘Hoe wordt de status van klimaatvluchtelingen door actoren bepaald en hoe worden mensenrechten meegenomen in dit proces?’ Door gebruik te maken van framing wordt er een nieuw perspectief toegevoegd aan huidige consensus. Dit onderzoek is opgedeeld in drie delen. Allereerst zal er gekeken worden naar de relatie tussen klimaatverandering en mensenrechtenschendingen. Hierbij wordt een analyse gedaan van de IVRM en van diverse rapporten van het Bureau van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de Verenigde Naties (OHCHR).

In het tweede deel zal het academisch debat omtrent de wettelijke status van de klimaatvluchteling worden bestudeerd. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een literatuur onderzoek. Het derde deel zal bestaan uit een mensenrechtenbenadering die kan worden toegepast voor klimaatvluchtelingen en geeft voorbeelden voor hoe de status van klimaatvluchtelingen door lidstaten wordt gerelateerd aan een mensenrechtenkader. Vervolgens worden de gevonden resultaten besproken. Zoals aangeduid in de inleiding van dit interdisciplinaire onderzoek is de term ‘klimaatvluchteling’ aan discussie onderhevig. Om consistentie aan te houden in dit onderzoek, zal de term ‘klimaatvluchtelingen’ gebruikt worden om personen die verdreven zijn door klimaatvluchteling aan te duiden.

De invloed van klimaatverandering op mensenrechten

Het herinterpreteren van klimaatverandering in het licht van mensenrechten schept de mogelijkheid om het debat rondom klimaatverandering opnieuw in kaart te brengen. Lidstaten hebben over het algemeen sterker de neiging om mensenrechten na te leven, dan het nakomen van internationale milieu afspraken. Mensenrechten zijn dan ook een belangrijk onderdeel van de Verenigde Naties. Het ICCPR en het ICESCR vormen samen met de mensenrechtenraad van de Verenigde Naties (UNHCR) belangrijke instrumenten voor de VN. Hoewel deze instrumenten niet in het bezit zijn van sterke handhavingsmechanismen, worden deze verdragen wel als gezaghebbend beschouwd. Hierdoor wordt de bescherming van mensenrechten door natiestaten in toenemende mate gezien als een voorwaarde voor politieke legitimiteit.¹¹⁶ De eerste keer dat er een verwijzing wordt gemaakt tussen mensenrechten en het milieu is in 1972 in de verklaring van Stockholm. Er wordt in artikel 1 een verband gelegd tussen het recht op leven en het milieu: “De mens heeft het fundamentele recht op vrijheid, gelijkheid

¹¹⁵ Bhatia, “Fighting words”, 5; Jolle Demmers, ‘Theories of violent conflict: an introduction, (New York: Routledge, 2012), 117

¹¹⁶ Jack Donnelly, ‘The Relative Universality of Human Rights’, *Human Rights Quarterly* 29, 2 (2007), 306; Christine M. Wotipka, Kiyoteru Tsutsui, ‘Global Human Rights and State Sovereignty: State Ratification of International Human Rights Treaties, 1965-2001’, *Sociological Forum* 23, 4 (2008) 725

en adequate levensvoorwaarden, in een omgeving van kwaliteit, die een leven van waardigheid en welzijn mogelijk maakt.”¹¹⁷ In 2007 kwam het debat opnieuw op, nadat de Alliantie van Kleine Eilandstaten (AOSIS) de Verklaring van Malé introduceerde. In deze verklaring werd aan het OHCHR gevraagd of er een grondige analyse kon plaatsvinden naar de exacte relatie tussen klimaatverandering en mensenrechten.¹¹⁸ Hier werd in 2009 gehoor aan gegeven, er werd door het OHCHR een team opgericht om dit onderzoek uit te voeren. Er wordt onderzocht hoe klimaatverandering van invloed is op het genieten van mensenrechten; of klimaatverandering in strijd is met mensenrechten en of de lidstaten hierin nationale of internationale verplichtingen hebben.¹¹⁹

In het rapport komt naar boven dat klimaatverandering er voor zorgt dat men niet volledig kan genieten van zijn mensenrechten. Bepaalde rechten uit de IVRM worden bedreigd, namelijk het recht op leven; het recht op voldoende voedsel en het recht om vrij van honger te zijn; het recht op water; het recht op gezondheid; het recht op adequate huisvesting; en het recht op zelfbeschikking.¹²⁰ Ten tweede concludeert het rapport dat klimaatverandering in strikte juridische zin niet als overtreder gezien kan worden. Klimaatverandering kan zelf namelijk niet worden bestraft of vervolgd als overtreder, het is immers geen entiteit.¹²¹ Het OHCHR claimt dat het zeer moeilijk is de schuld te leggen bij een bepaalde lidstaat, op een moment dat er een verslechtering van mensenrechten plaatsvindt in een gebied dat wordt beïnvloed door klimaatverandering.¹²² Als laatste concludeert het rapport dat elke lidstaat de verplichting heeft om haar burgers tegen interne en externe bedreigingen te beschermen. Lidstaten zijn dus verplicht te investeren in het ontwerpen en uitvoeren van aanpassingsstrategieën om ervoor te zorgen dat burgers veilig zijn, en zo optimaal van hun mensenrechten kunnen genieten.¹²³ Ook wordt in het rapport de nadruk gelegd op het feit dat de internationale bescherming van mensenrechten een van de kerntaken van de Verenigde Naties is en dat de lidstaten die mensenrechtenverdragen hebben geratificeerd daarmee wettelijk verplicht zijn om binnen hun eigen land de oorzaken van klimaatverandering aan te pakken, door bijvoorbeeld uitstoot van broeikasgasen terug te brengen tot een veilig niveau.¹²⁴

Er is echter sprake van een lastige discussie omtrent de nationale en internationale verplichtingen om mensenrechten te beschermen. Landen die zich in een verdere staat van

¹¹⁷ UNCHE, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, (Stockholm, 1972), 2

¹¹⁸ AOSIS, Male’ Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change, (Malé, 2007) 2

¹¹⁹ John H. Knox, ‘Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations’, *Harvard Environmental Law Review* 33, 2 (2009) 478

¹²⁰ UVRM artikel 3 & 25; ICCPR artikel 5 & 1; ICESCR artikel 6, 11, 12, 7, 10 & 1; OHCHR, ‘Report’, 23

¹²¹ OHCHR, ‘Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Relation between Climate Change and Human Rights (UN, 2009), 78

¹²² Knox, “Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations”, 497

¹²³ OHCHR, ‘Report’, 79; Marc Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, *Georgia Journal of International & Comparative Law* 38, 3 (2010) 545

¹²⁴ OHCHR, ‘Report’ 71: Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’ 558

industrialisatie bevinden stellen dat de bescherming van mensenrechten moet plaatsvinden op een nationaal niveau.¹²⁵ Ontwikkelingslanden leggen juist graag de nadruk op de internationale verplichtingen, omdat alleen binnenlands beleid niet voldoende is om klimaatverandering aan te pakken.¹²⁶ Daarnaast is de afhankelijkheid van ontwikkelingslanden op het gebied van internationale hulp groter, omdat men minder goed in staat is om zelf aanpassingsstrategieën te ontwerpen en uit te voeren.¹²⁷ Ook stellen ontwikkelingslanden dat geïndustrialiseerde landen meer hebben bijgedragen aan antropogene klimaatverandering, waardoor de laatstgenoemde een grotere verantwoordelijkheid heeft in het bieden van een oplossing.¹²⁸ Omdat dit argument in de internationale gemeenschap veel controverse oproept, wordt er geen ‘polluters pay principle’ of lasten verdeling voorgesteld in het OHCHR report.¹²⁹ Dit betekent echter niet dat het rapport duidelijk benadrukt dat internationale en nationale mensenrechtenverplichtingen moeten samenkomen om dit probleem aan te pakken.¹³⁰ Mensenrechten bieden hiermee de mogelijkheid om klimaatafspraken te herformuleren als verplichtingen die vallen onder internationale mensenrechten.¹³¹ Er worden in het OHCHR report belangrijke conclusies getrokken over klimaatverandering en mensenrechten met elkaar verbonden zijn.¹³² Er worden echter ook problemen voorzien, kijkend naar de internationale verplichtingen die lidstaten zouden moeten nakomen. Deze problemen komen vooral in beeld als het gaat over klimaatvluchtelingen. De conclusies van dit rapport zijn door de Verenigde Naties nog niet meegenomen in de mensenrechten zelf om bescherming te bieden aan klimaatvluchtelingen.¹³³

Klimaatvluchtelingen en de wet

Ten tijde van de oprichting van de Verenigde Naties, vlak na de Tweede Wereldoorlog, werd het ontwikkelen van universele instrumenten die vluchtelingen beschermen een van de kerntaken.¹³⁴ Dit uitte zich in 1950, toen het UNHCR werd opgericht. Toen vervolgens in 1951 het Verdrag betreffende de Status van de Vluchteling en het Handvest van de Verenigde Naties ontstonden, kwam hier het eerste internationale wettelijke instrument voor vluchtelingen uit voort. De definitie die door het verdrag wordt gegeven is: “Elk individu dat vervolging vreest, gebaseerd op ‘ras, religie,

¹²⁵ Donnelly, ‘The Relative Universality of Human Rights’, 283; Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’ 551

¹²⁶ Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, 551

¹²⁷ R. Reuveney, ‘Climate change-induced migration and violent conflict’, *Political Geography* 26, 6 (2007) 659; F. Bierman, I. Boas, ‘Preparing for a warmer world: towards a global governance system to protect climate refugees’, *Global Environmental Politics* 10, 1 (2010), 62

¹²⁸ Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, 550

¹²⁹ Reuveney, ‘Climate change-induced migration and violent conflict’, 661; Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, 550; Bierman en Boas, ‘Preparing for a warmer world’, 62

¹³⁰ Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, 55

¹³¹ Ibidem. 562

¹³² Knox, “Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations”, 498

¹³³ Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, 63

¹³⁴ B. Harvard, ‘Seeking Protection: Recognition of environmentally displaced persons under international human rights law’, *Villanova Environmental Law Journal*, 106, 3, 68

nationaliteit, lidmaatschap van een bepaalde sociale groep of politieke mening.”¹³⁵ Volgens de statuten van de UNHCR wordt een ‘vluchteling’ gedefinieerd als een persoon die een internationale grens heeft overschreden en redenen hiervoor terug te herleiden zijn tot mensenrechtenschendingen.¹³⁶ Het statuut van de UNHCR dekt hiermee niet alle klimaatvluchtelingen volledig in.¹³⁷ Überhaupt is het een term die veel onder vuur licht, waardoor klimaatvluchtelingen vaak worden geplaatst in andere categorieën, allen met een andere juridische status: migranten, vluchtelingen, intern ontheemden (IDPs) en ontheemden (EDPs). Het is echter moeilijk om een definitie van klimaatvluchtelingen op te laten nemen in de bestaande wettelijke kaders. Hiervoor bestaan verschillende redenen.

Ten eerste wordt er door klimaatverandering niet gediscrimineerd.¹³⁸ De gevolgen van klimaatverandering kunnen iedereen treffen, onafhankelijk van de achtergrond of overtuigingen van een persoon. Daarnaast is klimaatverandering een proces wat een geleidelijke verloop heeft. Hierdoor kan het mogelijk zijn dat men het getroffen gebied verlaat voordat het gebied onbewoonbaar wordt verklaart. Wie dit overkomt wordt bestempeld als ‘noodlijdende migrant’. De verplaatsing is op vrijwillige basis, omdat er in het gebied van herkomst geen sprake is van onmiddellijk gevaar.¹³⁹ Hierin kan een derde factor herkend worden. Het is erg lastig om aan de verplaatsing van mensen een specifieke oorzaak te hangen. Andere factoren die kunnen bijdragen aan verplaatsing die wel in verband kunnen worden gebracht met klimaatverandering, kunnen worden geplaatst in een politieke of sociaal economische context.¹⁴⁰ Het laatste probleem is te vinden in de naties zelf. Er wordt voorspeld dat de meest klimaatvluchtelingen IDPs zullen zijn en er wordt door de UNHCR in wettelijke termen een duidelijk onderscheid gemaakt tussen IDPs en mensen die over een landsgrens heen reizen.¹⁴¹ Er zijn pogingen ondernomen om een juridische definitie van klimaatvluchtelingen te creëren en deze op te nemen in het Verdrag betreffende de Status van de Vluchteling, maar dit stuit op veel weerstand. Lidstaten maken zich zorgen dat dit zal leiden tot het openen van zogenaamde ‘vluchtelingen poorten’.

¹³⁵ UNGA, 1951; G.S. Goodwin-Gil en J. McAdam, ‘The refugee in International Law’ (New York, Oxford University Press, 2007), 85; A. Williams, ‘Turning the tide: recognizing climate change refugees in international law’, *Law & Policy*, 30, 4 (2008), 517

¹³⁶ Statute of the office of the United Nations High Commissioner for Refugees, (1950); Goodwin-Gil en McAdam, ‘The refugee in International Law’, 50

¹³⁷ Harvard, “Seeking Protection”, 70.; Williams, ‘Turning the tide’, 518; B. Docherty en T. Giannini, ‘Confronting a Rising Tide: A Proposal for Convention on Climate Change Refugees’, *Harvard Environmental Law Review* 33 (2009), 380; Limon, ‘Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change’, 65; J. McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards (Legal and Protection Policy Research Series) Geraadpleegd op 28 mei 2019 <http://www.unhcr.org/protection/globalconsult/4dff16e99/19-climate-change-displacement-international-law-complementary-protection.html>

¹³⁸ McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law’

¹³⁹ V. Kolmannskog, ‘Climate Change, Environmental Displacement and International Law’, *Journal of International Development* 24, (2012a) 1078

¹⁴⁰ Harvard, “Seeking Protection”, 73; Knox, “Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations”, 479; McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law’

¹⁴¹ McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law’, V. Kolmannskog, ‘Climate Change’, 1076

¹⁴² Dit zorgt ervoor dat de UNHCR huiverig is om deze acties door te voeren, omdat het institutionele vermogen van het instituut dit waarschijnlijk niet kan opbrengen.¹⁴³ Het UNHCR laat degene die zijn verdreven door klimaatverandering daarom categoriseren als EDPs. De nadruk wordt gelegd op het verlies van nationale bescherming en hier vanuit pleit het UNHCR voor bescherming door de nationale overheid. Dit zou het extern misplaatsen van mensen tegen gaan en hierdoor zullen continentale en internationale vluchtelingenstromen zoveel mogelijk worden tegengegaan.¹⁴⁴ Het UNHCR heeft echter geen bindende juridische status.¹⁴⁵ In het Verdrag betreffende de Status van de Vluchteling wordt bovendien geen aandacht geschonken aan IDPs, omdat deze mensen worden beschouwd als verantwoordelijkheid voor de autoriteiten in het land zelf.¹⁴⁶ Klimaatverandering zorgt er dus ook voor dat het debat rondom de internationale bescherming van ontheemden wordt geactualiseerd.¹⁴⁷

Er zijn verschillende gevolgen na aanleiding van de categorisaties. Door klimaatvluchtelingen te categoriseren onder de juridische termen vluchtelingen of IDPs kan het voorkomen dat deze mensen niet de juiste bescherming ontvangen.¹⁴⁸ Ook kan de positie van mensen die momenteel onder de definitie vluchteling vallen, zoals een politieke vluchteling, in gevaar komen.¹⁴⁹ Door Bierman en Boas wordt betoogt dat EDP slechts als een beschrijvende term dient.¹⁵⁰ Daarnaast betogen zij voor een definitie waarbij het niet uitmaakt of iemand intern ontheemd is of dat er sprake is van overschreden grenzen.

Het is precies het onderscheid tussen de definitie van vluchtelingen en IDPs in het internationale recht, waar klimaatvluchtelingen tegen aan lopen. Er wordt door verschillende wetenschappers gesteld dat de huidige juridische instrumenten te verouderd zijn om er de hedendaagse problemen mee te kunnen oplossen.¹⁵¹ Het is daarom niet voor de hand liggend dat klimaatvluchtelingen volledig beschermd kunnen worden door het Verdrag betreffende de Status van de Vluchteling of de richtlijn betreffende IDPs van het UNHCR.¹⁵² Er is een gebrek aan consensus aanwezig over het definiëren van klimaatvluchtelingen wat het lastig maakt om de juiste instrumenten

¹⁴² Williams, 'Turning the tide', 518

¹⁴³ Docherty & Giannini, 'Confronting a Rising Tide', 351

¹⁴⁴ Williams, 'Turning the tide', 513; UNGA 2009: Atapattu, 'Climate change, human rights, and forced migration', 621; McAdams, 'Climate Change Displacement and International Law'

¹⁴⁵ Williams, 'Turning the tide', 513; V. Kolmannskog, 'Climate Change', 1077

¹⁴⁶ Hathaway, 'Reconceiving Refugee Law as Human Rights Protection', 118; Goodwin-Gil en McAdam, 'The refugee in International Law', 50; Atapattu, 'Climate change, human rights, and forced migration', 621; Bierman en Boas, 'Preparing for a warmer world', 75.

¹⁴⁷ V. Kolmannskog, 'Climate Change', 1076

¹⁴⁸ Ibidem, 1077

¹⁴⁹ B. Hartman, 'REthinking climate refugees and climate conflict: rhetoric, reality and the politics of policy discourse', *Journal of International Development* 22, 2 (2011), 235

¹⁵⁰ McAdams, 'Climate Change Displacement and International Law'

¹⁵¹ Harvard, "Seeking Protection", 70; Willimas, 2008: S. Atapattu, 'climate change, human rights, and forced migration: Implications for international law', *Wisconsin International Law Journal* 27, 3 (2010) 610

¹⁵² Williams, 'Turning the tide', 514; V. Kolmannskog, 'Climate Change', 1078

te ontwikkelen om bescherming te kunnen bieden.¹⁵³ Men moet met vernieuwende initiatieven komen om dit probleem aan te pakken.

Een perspectief van mensenrechten

Het gebruiken van mensenrechten perspectief bij het beschermen van klimaatvluchtelingen is om verschillende redenen beter toepasbaar dan de traditionele instrumenten. Allereerst zijn klimaatvluchtelingen, ondanks dat men niet volledig wordt gedekt door de traditionele vluchtelingen instrumenten, nog steeds ‘menselijk’, wat ze het recht geeft om ten volste van hun mensenrechten te kunnen genieten, zoals aangegeven staat in de IVRM.¹⁵⁴ Daarnaast zorgt een mensenrechtenbenadering voor causaliteit in de relaties tussen het milieu en de eerder genoemde sociaal economische en politieke factoren.¹⁵⁵ Als derde zijn de huidige wettelijke vluchtelingen instrumenten al afgeleid van een mensenrechtenperspectief. De UNHCR identificeerde ‘vluchtelingen’ immers, als een individu die moet vluchten vanwege mensenrechtenschendingen.¹⁵⁶ Door een mensenrechtenperspectief toe te passen kan de juridische status van klimaatvluchtelingen vergroot worden. Er zullen nu een aantal voorbeelden volgen waarbij er wordt geïllustreerd hoe dit er eventueel in de praktijk uit kan zien.

Klimaatverandering kan worden beschouwd als een wereldwijd probleem, waar de gevolgen op sommige regio’s een grotere invloed hebben dan op anderen. Er kan in plaats van op zoek te gaan naar een universeel antwoord gezocht worden naar regionale benaderingen om op deze manier verschillende manieren mogelijk te maken waarin mensenrechten worden beïnvloed door klimaatverandering.¹⁵⁷ Immers, klimaatvluchtelingen naar aanleiding van droogte, hebben andere zorgen dan klimaatvluchtelingen die moeten vluchten naar aanleiding van een stijgende zeespiegel. Regionale mensenrechteninstrumenten genieten vaak van een sterkere legitimiteit, waardoor handhavingsmechanisme sneller in werking treden.¹⁵⁸ Dit betekent dat bestaande mensenrechten instrumenten op regionaal niveau een stabielere basis kunnen vormen voor de aanvullende bescherming van klimaatvluchtelingen.¹⁵⁹ Dit houdt in dat een staat zelf hulp biedt aan vluchtelingen

¹⁵³ Bierman en Boas, ‘Preparing for a warmer world’, 72

¹⁵⁴ Atapattu, ‘Climate change, human rights, and forced migration’, 611; McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law’, V. Kolmannskog, ‘Climate Change’, 1078

¹⁵⁵ V. Kolmannskog, ‘Climate Change’, 1078

¹⁵⁶ UNHCR, ‘Statute of the office of the United Nations High Commissioner for Refugees’, (1950)

¹⁵⁷ McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law’

¹⁵⁸ Williams, ‘Turning the tide’, 515; S. Kravcehnko, ‘Right to Carbon or Right to Life: Human Right Approaches to Climate Change’, *Journal of International Development*, 22,2 (2008) 517

¹⁵⁹ V. Kolmannskog, ‘Climate Change’, 1075

die op basis van bestaande, internationale mensenrechten overeenkomsten normaal geen hulp kunnen verwachten.¹⁶⁰

De eilandengroep de Malediven zijn koplopers in het debat over hoe klimaatverandering kan optreden als mensenrechtenschender. In de eerder genoemde verklaring van Malé wordt gezegd dat maar liefst 118 nationale grondwetten de implicaties van een een ongezonde omgeving op mensenrechten erkennen.¹⁶¹ De Malediven, een van de landen die het voortouw in de AOSIS nam, maken onderdeel uit van de zogenaamde ‘zinkende staten’. Op deze eilanden zal de stijgende zeespiegel ernstige effecten hebben. De Malediven leggen duidelijk de nadruk op hun status als klimaatvluchteling. Ze geven hierbij het argument dat er internationale bescherming moet worden geboden voor IDPs en klimaatvluchtelingen en dat deze moeten worden opgenomen in het Verdrag betreffende de Status van de Vluchteling om zo hun mensenrechten te beschermen.¹⁶² Een andere tactiek van de regering van de Malediven is het kopen van land op andere plekken. De president van de Malediven, Mohamed Nasheed, zegt in een verklaring: ‘We kunnen zelf niets doen om klimaatverandering tegen te houden dus we moeten elders grond kopen. Het is een verzekering voor de slechtst mogelijke uitkomst.’¹⁶³ Terwijl de acties van de Malediven lijken op het accepteren van een toekomst als klimaatvluchteling, wordt er door andere eilandnaties anders gereageerd. Op Tuvalu maken VN-ambassadeurs duidelijk dat ze hun status als klimaatvluchteling weigeren te accepteren. Er wordt door hen de nadruk gelegd op het bestrijden van de oorzaken van klimaatverandering op grote schaal, in plaats van het wachten op het ontstaan van slachtoffers.¹⁶⁴ Er wordt door Tuvalu met een andere blik naar mensenrechten gekeken en de nadruk wordt gelegd op zelfbeschikking.

De casus van Somaliërs die tijdens de droogte van 2011 naar Kenia vluchtten, laat zien hoe dit er eventueel uit zou kunnen zien. Ten gevolge van deze droogte vluchtten er grote aantal mensen uit de zuidelijke steppes van Somalië, op zoek naar een omgeving die beter leefbaar zou zijn.¹⁶⁵ Men kwam terecht in Kenia. In Kenia werden deze vluchtelingen beschermd met behulp van ‘the Organization of African Unity’ (OAU) uit 1974 en the African Charter on Human and Peoples Rights uit 1986.

In beide instrumenten komt een uitgebreide definitie van ‘vluchteling’ terug. In het geval van de Somaliërs viel dit onder degene die ontheemd zijn vanwege ‘gebeurtenissen die de openbare orde

¹⁶⁰ Goodwin-Gil en McAdam, ‘The refugee in International Law’, 65; Williams, ‘Turning the tide’, 515; McAdams, ‘Climate Change Displacement and International Law

¹⁶¹ AOSIS, ‘Male’ Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change, 2; Kravcehnko, ‘Right to Carbon or Right to Life’, 520

¹⁶² Docherty & Giannini, ‘Confronting a Rising Tide’, 362; Kolmannskog, 2012a

¹⁶³ R. Ramesh, ‘Paradise almost lost: Maldives deek to buy a new homeland’ *The Guardian*, geraadpleegd op 30 mei 2019 via : <https://www.theguardian.com/environment/2008/nov/10/maldives-climate-change>

¹⁶⁴ K.E. McNamara en C.Gibson, ‘We do not want to leave our land’: Pacific ambassadors at the United Nations resist category of ‘climate refugees’, *Geoforum* 40(2009) 478

¹⁶⁵ Save the Children & Oxfam International 2012

ernstig verstoren.’¹⁶⁶ Daarnaast is het volgende opgenomen in artikel 24 van de African Charter: ‘Alle mensen hebben recht op een algemeen bevredigende omgeving gunstig voor hun ontwikkeling.’¹⁶⁷ In deze twee artikelen komt een koppeling met de kwaliteit van het milieu duidelijk naar voren.¹⁶⁸ Door het gebruik van een regionale mensenrechtenbenadering is een regering beter in staat om klimaatvluchtelingen te categoriseren in de juiste juridische positie en hierbij de hulp te bieden die men nodig heeft. Het gebruik van een regionale aanpak zal eventueel kunnen voorkomen dat er grote vluchtelingenstromen ontstaan en dat vluchtelingen naar andere regio’s uitwijken. Het biedt echter met het oog op de langere termijn geen aanpassingsstrategie voor klimaatverandering aan zich.¹⁶⁹ Massa’s klimaatvluchtelingen kunnen nog voorkomen worden en burgers van deze eilanden moeten niet worden weggezet als slachtoffer zonder soevereiniteit.¹⁷⁰ Dit toont het belang aan van het in acht nemen van bedachtzaamheid tijdens het rangschikken van klimaatvluchtelingen.¹⁷¹

Conclusie

Binnen de internationale vluchtelingen wetgeving en mensenrechten zullen er discussies blijven bestaan over de wettelijke status van klimaatvluchtelingen. Het is nodig om een innovatieve aanpak te gebruiken bij het creëren van uitgebreide internationale beschermingsmaatregelen. Dat in het OHCHR rapport van 2009 wordt erkend dat klimaatverandering van invloed kan zijn op mensenrechten is een stap in de goede richting. Het laat zien dat mensenrechten eventueel het vermogen hebben om maatregelen die worden genomen om klimaatverandering tegen te gaan te verplichten. Het hoofdstuk laat zien hoe de verschillende betrokken actoren de status van de klimaatvluchteling definiëren en hoe ze mensenrechten gebruiken om dit te doen. Er is onderzocht hoe de juridische status van de klimaatvluchteling invloed heeft op hoe de klimaatvluchteling wordt opgevangen en welke juridische en politieke gevolgen dit heeft. De huidige juridische instrumenten zijn onvoldoende in toereikend om klimaatvluchtelingen bescherming te bieden. Dit komt omdat er diverse definities worden gebruikt.

Het blijkt dat voor de bescherming van klimaatvluchtelingen het toepassen van internationale hulp van belang is. Het gebruik van de verschillende voorbeelden heeft aangetoond dat er veel praktische details komen kijken bij het definiëren van klimaatvluchtelingen. Door vanuit een regionale mensenrechten kijker naar klimaatvluchtelingen te kijken kunnen sommige problemen worden opgelost, maar dit fungeert niet als de oplossing om de uiteindelijke problemen tegen te gaan. Het is van belang niet te vergeten dat de problemen omtrent de status van klimaatvluchtelingen worden

¹⁶⁶ Harvard, “Seeking Protection” 70; Atapattu, ‘Climate change, human rights, and forced migration’, 633

¹⁶⁷ OAU, ‘African Charter on Human and Peoples Rights’, (1986), 7

¹⁶⁸ Kravcehnko, ‘Right to Carbon or Right to Life’, 524

¹⁶⁹ J. C. Hathaway, ‘Reconceiving Refugee Law as Human Rights Protection’, *Journal of Refugee Studies* 4,2 (1991), 118

¹⁷⁰ McNamara en C. Gibson, ‘We do not want to leave our land’, 580

¹⁷¹ McNamara & Gibson, ‘We do not want to leave our land’, 479

veroorzaakt door een groter probleem, namelijk klimaatverandering. Wellicht moet de oplossing worden gezocht in het aanpakken van klimaatverandering zelf, en niet de problemen hier omheen.

Disciplinair Hoofdstuk 4: Filosofie

Een groen liberaal perspectief op klimaatvluchtelingen

Het Europese continent staat hoogstwaarschijnlijk aan de vooravond van een ecologische en humanitaire crisis. Mede door klimaatverandering en de desastreuze ecologische gevolgen daarvan op verschillende gebieden in de wereld, zullen er miljoenen mensen op de vlucht moeten. Het onderzoek *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration (2018)* van de Wereldbank wijst uit dat er in 2050 meer dan 143 miljoen mensen zullen moeten vluchten uit hun eigen land vanwege klimaatveranderingen.¹⁷² Deze klimaatvluchtelingen zullen met name vertrekken uit Sub-Saharaans Afrika, Zuid-Azië en Latijns-Amerika aangezien de gevolgen van klimaatverandering deze regio's het snelst moeilijk bewoonbaar maken.¹⁷³ Disproportionele antropogene klimaatverandering en de gevolgen hiervan zullen enkel verergeren als er niets wordt gedaan om de oorzaken hiervan tegen te gaan. Hoewel de vluchtelingenstroom op mondiale schaal de politiek beïnvloedt, is klimaatmigratie slechts een klein thema binnen maatschappelijke en academische debatten. Echter zal klimaatmigratie in de toekomst zorgen voor een significante toename van de huidige vluchtelingenstroom. De geringe aandacht voor deze problematiek komt mede doordat klimaatmigratie met name in de toekomst een rol zal spelen en vandaag de dag nóg niet voor acute problemen zorgt op het Europese continent. Het migratieprobleem wordt doorgaans nog niet beschouwd als klimaatmigratie. De Europese lidstaten zijn echter moreel verplicht hun politieke beleid aan te passen aan de toekomstige (klimaat) vluchtelingen die naar Europa zullen proberen te komen. Deze morele verantwoordelijkheid berust op het feit dat zij mede verantwoordelijk zijn voor het creëren van de omstandigheden waardoor deze mensen moeten vluchten. Hieruit vloeit de centrale vraag in de paper voort: Hoe moeten de Europese lidstaten hun beleid vormgeven om de toekomstige ecologische en humanitaire crisis te voorkomen?

Naast bovengenoemde cijfers omtrent het aantal toekomstige klimaatvluchtelingen, is de verwachting dat in het jaar 2100 de wereldpopulatie zal zijn toegenomen gestegen tot ongeveer 11 miljard mensen.¹⁷⁴ De Afrikaanse bevolking zal het sterkste toenemen met een aantal van 4 miljard mensen.¹⁷⁵ Door de kansarme situaties waarin de meerderheid van de mensen

¹⁷² Rigaud, Kanta K., et al., "Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration," (Washington DC: Worldbank, 2018), 19.

¹⁷³ Rigaud, et al., "Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration," 19.

¹⁷⁴ Peter Stuijvenberg en Maaïke Kallenborn, *Europa En Migranten: Analyse Van Een Hoofdpijndossier: Project EU Zoekt Nieuwe Wegen* (Delft: Uitgeverij Elmar Bv, 2016), 226.

¹⁷⁵ Stuijvenberg en Kallenborn, *Europa En Migranten*, 226.

op het Afrikaanse continent zich in zal bevinden, is de verwachting dat de komende decennia honderden miljoenen Afrikanen naar het welvarende Europese continent zullen vertrekken.¹⁷⁶ Om de Europese welvaart en het welzijn te behouden moeten beleidsmakers binnen de Europese lidstaten nadenken over de juiste aanpak. Alhoewel Europese politieke partijen bezig zijn met beeldvorming rondom deze problematiek, is deze aanpak niet toereikend voor de ecologische impact die Europese lidstaten hebben op het milieu en daarmee op klimaatverandering. Zo gebruiken de gemiddelde Nederlander en Amerikaan respectievelijk 6,31 hectare en 8,6 hectare land de gemiddelde Indiër slechts 1,1 hectare verbruikt.¹⁷⁷ Als alle bruikbare ruimte op aarde verdeeld zou worden over alle mensen en daarbij de ruimte voor de natuur om te groeien in acht zou worden genomen, zou elk mens recht hebben op 1,7 hectare.¹⁷⁸ Het wereldgemiddelde is 2,7 hectare¹⁷⁹ per persoon wat betekent dat de manier waarop wij als mensheid gemiddeld leven, niet duurzaam is. Landen als Togo, Filipijnen, Tadzjikistan, Jemen, India zijn duurzamer dan de zogenaamde ontwikkelde landen, omdat de gemiddelde voetafdruk van die landen onder de 1,7 hectare ligt.¹⁸⁰

Deze disproportionele impact op de aarde heeft mede te maken met het feit dat zowel politiek links als politiek rechts morele blinde vlekken hebben. Een van de belangrijkste morele vlekken met betrekking tot klimaatbeleid is presentisme. Presentisme houdt in dat het handelen toekomstige generaties discrimineert, huidige generaties hebben de lusten maar schuiven de lasten door naar toekomstige generaties.¹⁸¹ Handelingen in het heden zijn tevens van invloed op subjecten in de verdere toekomst en mede bepalend voor de omstandigheden waarin toekomstige generaties zullen leven. Het Groen liberalisme biedt morele handvatten om een eerlijkere en moreel consequente invulling te geven aan deze morele vlekken zoals het schaden van dieren en het uitsluiten van toekomstige generaties binnen de morele club. In het volgende deel wordt uiteengezet wat het groen liberalisme inhoudt en hoe dit zich verhoudt tot het klassiek liberalisme en diens morele blinde vlekken.

Groen liberalisme versus klassiek liberalisme

In de meeste politieke ideologieën staat klimaatproblematiek niet bovenaan de lijst van prioriteiten. Zo ook niet in het klassiek liberalisme, waar de focus voornamelijk ligt op de menselijke vrijheid en de

¹⁷⁶ Stuijvenberg en Kallenborn, *Europa En Migranten*, 228.

¹⁷⁷ “Global Footprint Network,” Global Footprint Network, bezocht op 27-06-2019, www.footprintnetwork.org.

¹⁷⁸ “Global Footprint Network.”

¹⁷⁹ “Global Footprint Network.”

¹⁸⁰ Floris van den Berg, “Schoonheid en lelijkheid in Bergen.” *The Post Online*. Laatst gewijzigd op 7 maart 2019. <https://tpo.nl/2019/03/07/reisessay-floris-van-den-berg-schoonheid-en-lelijkheid-in-bergen/>.

¹⁸¹ Floris Van Den Berg, *Groen Liberalisme: Een Urgent Manifest* (Antwerpen; Amsterdam: Houtekiet, 2019), 157.

vrije markt. Volgens de Nederlandse filosoof Floris van den Berg (1973 -) moet klimaatopwarming ook voor het liberalisme een topprioriteit zijn, aangezien klimaatopwarming de vrijheid van de toekomstige generaties bedreigt. In zijn boek *Groen liberalisme: een urgent manifest* (2017) overdenkt van den Berg het liberalisme, waardoor tevens duurzaamheid en ecologie van fundamenteel belang worden in de politieke ideologie. De term ‘groen liberalisme’ kan worden begrepen als een combinatie van ecologisme en liberalisme: een liberalisme met oog voor het milieu.¹⁸² Het groen liberalisme van Van den Berg gaat echter verder. Naast het milieu neemt hij ook de belangen van niet-menselijke dieren in beschouwing. Hij neemt hiervoor als uitgangspunt ‘het schadeprincipe’ van de Engelse filosoof en econoom John Stuart Mill (1806 – 1873).¹⁸³ Volgens dit principe, dat de kern vormt van het klassiek liberalisme, moet alles toegestaan zijn zolang anderen hierdoor geen schade wordt berokkend. Eenvoudig geformuleerd: ‘mijn vrijheid stopt waar die van een ander begint’. Binnen het klassiek liberalisme wordt dit schadeprincipe enkel toegepast op mensen. De stap naar het verleggen van de morele grens naar ook niet-menselijke dieren is relevant voor klimaatbeleid aangezien het stoppen met de intensieve veehouderij en het consumeren van dieren het gemiddelde landgebruik per hectare enorm zal doen afnemen. Bovendien is het laten lijden van dieren moreel verwerpelijk, alhoewel dit argument binnen dit paper minder relevant is.

Volgens Van den Berg is het problematisch om alleen mensen binnen de morele cirkel te plaatsen. Waarom zouden we niet-menselijke dieren en toekomstige generaties buiten de morele cirkel houden? Met welke argumenten valt dit te verdedigen? Volgens van den Berg is dit niet mogelijk. Hij stelt dat het enige relevante criterium om na te gaan wie tot de morele cirkel behoort, het vermogen tot lijden is. Van den Berg breidt de ‘ander’, ofwel de morele cirkel uit naar alle wezens die in staat zijn pijn en genot te ervaren (*sentientisme*),¹⁸⁴ waaronder dieren en toekomstige generaties. Hierbij wordt hij geïnspireerd door de Australische filosoof Peter Singer, die stelt dat niet-menselijke dieren uitsluiten, neerkomt op discriminatie op basis van soort.¹⁸⁵ De Britse filosoof Jeremy Bentham (1748 – 1832) was de eerste die formuleerde waarom het uitsluiten van niet-menselijke dieren moreel fout is: ‘De vraag is niet: kunnen ze denken, noch kunnen ze praten, maar, kunnen ze lijden?’.¹⁸⁶ Door het vermogen tot lijden als hét centrale principe van de moraal te maken en dit te combineren met het schadeprincipe, komt Van den Berg tot het morele raamwerk van zijn groen liberalisme. Het schadeprincipe moet hierdoor worden toegepast op alle voelende wezens waaronder tevens alle

¹⁸² Johannes Derboven, “Streven naar minder leed en zoveel mogelijk vrijheid.” *De Reactor*. Laatst gewijzigd op 2 juni 2019. <https://www.dereactor.org/teksten/streven-naar-minder-leed-en-zoveel-mogelijk-vrijheid>.

¹⁸³ Michael B. Mathias, John Stuart Mill : *On Liberty* (New York: Pearson Longman, 2007), 69.

¹⁸⁴ Van den Berg, *Groen Liberalisme*, 157.

¹⁸⁵ Peter Singer, *The Expanding Circle : Ethics, Evolution, and Moral Progress* (Princeton: Princeton University Press, 2011).

¹⁸⁶ Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Etc. MS. Notes* (London: T. Payne & Son, 1789).

huidige migranten. Dit betekent dat het schadeprincipe ook moet worden toegepast op toekomstige generaties, waaronder klimaatvluchtelingen. De consequenties hiervan zijn groot aangezien hierdoor ook het lijden van de toekomstige generaties moreel belangrijk is, wordt de klimaatproblematiek van fundamenteel belang. De vraag die klassiek liberalen zich moeten stellen is: behoren (klimaat)vluchtelingen tevens tot de morele club? Volgens Van den Berg en het groen liberalisme wel, en dit betekent dat we geen ecologische voetafdruk mogen hebben die schade kan toebrengen aan anderen, inclusief toekomstige generaties. De wereld die de huidige generatie achterlaat, heeft namelijk invloed op klimaatverandering en daarmee op het potentieel lijden van toekomstige generaties. Klimaatverandering wordt veroorzaakt door een te grote ecologische voetafdruk welke met name in westerse liberale democratieën buiten proportie is. Echter zijn de gevolgen van klimaatverandering het meest aanwezig in Afrikaanse waardoor veel Afrikanen hun heil daarom in het Westen zoeken en dit in de toekomst alleen maar zal toenemen. Om te voorkomen dat de komende decennia tientallen miljoenen klimaatvluchtelingen zullen ontstaan, moeten westerse landen verdergaande klimaatverandering vermijden, zodat het klimaat in Afrika niet verslechtert er geen (verdere) migratiestromen op gang komen.

Veel klassieke liberalen zullen de grenzen van groen liberalisme als grove inperkingen van hun vrijheid beschouwen. Echter, aangezien het schaden van anderen volgens Van den Berg niet moreel te rechtvaardigen is, is groen liberalisme de enige logische conclusie wanneer je het schadeprincipe van Johan Stuart Mill consequent doordenkt en de morele cirkel uitbreidt tot alle voelende wezens.¹⁸⁷ Wanneer we echter rekening houden met de uitbreiding van de morele cirkel tot niet-menselijke dieren en toekomstige generaties, zoals van den Berg doet, moet het morele fundament van het politiek liberalisme verlegd worden naar het lijden-axioma. De principes van gelijkheid en vrijheid worden hiermee op de een of andere manier gecombineerd. Groen liberalisme betekent dus een radicale hervorming van het politiek liberalisme. Toekomstige generaties waaronder klimaatvluchtelingen, en tevens de slachtoffers die achterblijven in de getroffen gebieden door klimaatverandering, zijn subjecten waar rekening mee gehouden dient te worden in ons handelen vandaag de dag. Toekomstige generaties zullen namelijk in staat zijn om te lijden. Het in acht nemen van toekomstige generaties heeft verre gaande consequenties voor de mate waarin rijke westerse landen hulp zullen moeten verlenen aan arme landen. Het is echter de morele verplichting van liberale democratieën om hun politiek in te richten op een manier waarop alle voelende wezens binnen de morele cirkel worden genomen, waaronder (toekomstige) klimaatvluchtelingen. Dit houdt in praktijk in dat wij, als westerse liberale democratieën, de morele taak hebben om onze ecologische voetafdruk te verminderen op zowel individueel niveau, als op politiek niveau. Het verminderen van de ecologische voetafdruk betekent concreet dat mondiaal de voetafdruk niet hoger mag zijn dan 1,7

¹⁸⁷ Michael B. Mathias, John Stuart Mill: *On Liberty* (New York: Pearson Longman, 2007), 69.

hectare. Alle lidstaten zijn moreel verplicht deze bovengrens van 1,7 hectare niet te overschrijden. Groen liberalisme betekent dat de staat grenzen stelt aan de vrijheid om de vrijheid van iedereen te garanderen. Ieder individu krijgt een maximaal deel van de ecologische voetafdruk dat niet mag worden overschreden. Beroemde en rijke mensen krijgen hetzelfde Eerlijke Aarde Aandeel. Dit betekent dat ze niet de wereld rond kunnen reizen, geen meerdere huizen kunnen bezitten en geen grote hoeveelheden energie kunnen verbruiken.’, aldus Floris van den Berg.¹⁸⁸ Van den Bergs visie komt overeen met die van de Amerikaanse filosoof John Rawls (1921 – 2002). Rawls betoogt in zijn beroemde boek *A Theory of Justice* (1971) dat de overheid ervoor moet zorgen dat mensen hun capaciteiten kunnen ontwikkelen en ontplooien. De rol van de overheid is hierin belangrijk omdat arme mensen niet de middelen hebben om zich te ontwikkelen, zoals onderwijs en cultuur. Voor deze ontwikkeling is een welvaartsstaat nodig waarin de positie van mensen in de slechtste maatschappelijke positie zitten, wordt geoptimaliseerd.¹⁸⁹ Voor groen liberalisme is echter niet enkel de vrijheid van inwoners van een samenleving belangrijk, maar die van elk individu op aarde. Groen liberalisme is daarmee een kosmopolitische, politieke filosofie en ethiek. Er dient geen schade te zijn op enige plek in de productieketen. Als er onzekerheid is, dan geldt het voorzorgsprincipe. Het is dikwijls onduidelijk of de indirecte of ongewilde gevolgen van handelingen schade toebrengen aan anderen. Het voorzorgsprincipe houdt in dat als een individu niet zeker weet of een handeling schade veroorzaakt, het individu deze handeling achterwege moet laten.¹⁹⁰ De toepassing van het voorzorgsprincipe is een van de belangrijke verschillen tussen het klassiek liberalisme en het groen liberalisme. Klassiek liberalisme negeert bewust voorzienbare schadelijke gevolgen. Groen liberalisme accepteert wijzigingen in levensstijl en het economisch systeem. Milieuproblemen hebben te maken met een mate van onzekerheid en grote risico’s voor toekomstige generaties, daarom dient het voorzorgsprincipe als het om duurzaamheid gaat, geïmplementeerd te worden. ‘Als jouw handelen het ecosysteem in gevaar brengt en de behoeften van toekomstige generaties in gevaar brengt, doe het niet[,]’¹⁹¹ aldus van den Berg.

In het klassiek liberalisme bestaat de morele plicht niet om de ecologische crisis te bestrijden en om dieren en toekomstige generaties op te nemen in de morele cirkel. Omdat economische groei vrijwel altijd prioriteit heeft bij rechtse partijen, zijn ecologische belangen hier altijd aan ondergeschikt. Over het algemeen willen de klassiek liberalen in Europa zo min mogelijk overheidsbemoediging. Negatieve vrijheid is voor rechts de belangrijkste vorm van vrijheid; de vrijheid om zo min mogelijk belemmerd te worden. Dit is echter een mentaliteit die ertoe leidt dat alleen de vrijheid van hen die deze al hebben, wordt gewaarborgd. Dat komt omdat rechts minder oog heeft

¹⁸⁸ Van den Berg, *Groen Liberalisme*, 124.

¹⁸⁹ Rawls, *A Theory of Justice* (Notre Dame, IN, 1973).

¹⁹⁰ Van den Berg, *Groen Liberalisme*, 45.

¹⁹¹ Van den Berg, *Groen Liberalisme*, 47.

voor het stimuleren van voorwaarden om de vrijheid van eenieder te waarborgen, zoals: onderwijs en zorg. Dit is een blinde vlek van de klassiek liberalen; liberalisme gaat namelijk over het waarborgen van de vrijheid van iedereen, niet van slechts de groep die de vrijheid al heeft.¹⁹² In de lijn van het groen liberalisme, moeten westerse liberale democratieën hun overheden beschouwen als een instrument om liberale waarden te waarborgen. De overheid zou niet een doel op zich moeten zijn. Of de overheid groot of klein is, hangt af van de mate waarin deze nodig is om liberale doelen te bereiken. Het is tevens de taak van de EU om liberale waarden te waarborgen. De EU is namelijk een samenwerking tussen verschillende liberale democratieën. Een liberaal Europa dient geregeerd te worden door “het niet-schaden principe”: geen schade toebrengen aan anderen. Slachtoffers zouden in een nieuwe vorm van het liberalisme - een groen liberalisme, waarbij je moreel kan evalueren vanuit het perspectief van de slachtoffers - beschermd worden tegen “vermijdbaar leed.” Groen liberalisme wordt door Van den Berg in zeven regels samengevat:¹⁹³

1. Bovenal: breng anderen geen schade toe, met inbegrip van niet-menselijke dieren en toekomstige generaties.
2. Eet en leef plantaardig.
3. Leef binnen het Eerlijk Aarde Aandeel.
4. Ontplooij jezelf en help daarin de mensen om je heen.
5. Laat anderen vrij zolang zij anderen geen schade berokkenen.
6. Kom op voor slachtoffers.
7. Als je anderen kunt helpen, help dan.

Aangezien we in een geglobaliseerde wereld leven, en de aarde een ecosysteem is met slechts één atmosfeer, heeft ons handelen verstrekkende consequenties welke niet beperkt zijn tot landsgrenzen. Landen met een hoge mate van economische ontwikkeling hebben tevens een grote ecologische voetafdruk terwijl landen die slecht scoren wat betreft economische ontwikkeling een lage ecologische voetafdruk hebben.¹⁹⁴ Volgens van den Berg gaat ontwikkeling altijd samen met een vergroting van de ecologische voetafdruk tot boven het Eerlijke Aarde Aandeel. Ontwikkeling is daarom niet duurzaam.¹⁹⁵ Eerdergenoemde cijfers over de ecologische voetafdruk per hectare tonen aan dat de mogelijkheden en de impact op het milieu van bijvoorbeeld de gemiddelde Amerikaan sterk verschilt van de gemiddelde Indiër. Duurzame ontwikkeling is volgens van den Berg een combinatie van twee verschillende politieke idealen: duurzaamheid en ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling gaat over het rekening houden met toekomstige generaties, zoals klimaatvluchtelingen, die last krijgen van de negatieve

¹⁹² Van den Berg, *Groen Liberalisme*, 47.

¹⁹³ Ibid., 128.

¹⁹⁴ Ibid., 123.

¹⁹⁵ Ibid.

(milieueffecten van ons levensstijl keuzes. Juist omdat de ontwikkelde landen in Europa een te hoge ecologische voetafdruk hebben, zijn ze moreel verantwoordelijk om deze te reduceren tot het Eerlijke Aarde Aandeel van 1,7 hectare. Hierbij stopt het echter niet, groen liberalisme houdt namelijk ook de morele verantwoordelijkheid in om vrijheid van ieder individu op de planeet te vergroten en leed te verminderen. Dit houdt dus concreet in dat rijke en ontwikkelde landen actief armere en kwetsbare landen moet helpen om te voorkomen dat zij zullen lijden door de desastreuze gevolgen van disproportionele klimaatverandering. Hiervoor zijn allerlei concrete maatregelen te bedenken, waarover in de volgende paragraaf zal worden uitgeweid.

Een actief politiek beleid gericht op het voorkomen van klimaatvluchtelingen

Over het helpen van arme en kwetsbare gebieden heeft onderzoeksjournalist Peter Stuivenberg een idee. In het boek *Europa en migranten* (2016) beschrijft hij wat de Europese lidstaten te wachten staan indien de EU de stroom aan migranten/vluchtelingen niet onder controle krijgt. Zijn oplossing is om onbaatzuchtig een duurzaam energienetwerk in Afrika aan te leggen door de rijke westerse, liberale democratieën. Dit plan berust op de opvatting dat de enige manier om onze liberale democratieën te beschermen, zal zijn om te voorkomen dat men moet vluchten. Dit raakt echter het probleem met van de morele vlek van de klassiek liberalen, namelijk het waarborgen van de vrijheid van ieder individu en het erkennen van de ecologische crisis. Van Stuivenberg geeft kritiek op het huidige beleid van ontwikkelingssamenwerking vanuit westerse liberale democratieën. De verwachting is bijvoorbeeld dat Nigeria een inwoneraantal van 400 miljoen zal hebben in het jaar 2024.¹⁹⁶ Mede door klimaatverandering zullen miljoenen Nigerianen op de vlucht moeten. Om te voorkomen dat deze mensen sterven of hierheen vluchten, moeten wij als liberale ontwikkelde landen helpen om de voorwaarden te scheppen die voorkomen dat zij naar Europa vluchten. Dit kan door bijvoorbeeld op humane wijze te voorkomen dat ze geboren worden, ofwel populatie ethiek. Er zijn diverse manieren waarop de westerse liberale democratieën de grootschalige komst van bijvoorbeeld Afrikaanse (klimaat) vluchtelingen kunnen voorkomen. Volgens Stuivenberg is één daarvan om duurzame en stabiele levensomstandigheden te creëren voor de mensen daar. Er bestaat namelijk geen energienetwerk en er is enorme werkloosheid, welke alleen maar zal toenemen als de populatie blijft stijgen. Dit voorstel van Stuivenberg is slechts één mogelijke concretisering in lijn met het groen liberalisme. In de praktijk zal dit moeilijk uitvoerbaar worden aangezien er veel dictaturen zijn en

¹⁹⁶ Stuivenberg en Kallenborn, *Europa En Migranten*, 138.

relatief weinig liberale democratieën. Het groen liberalisme is daarmee wellicht een utopie, maar wel een moreel rechtvaardige en nastrevenswaardige ethiek.

Conclusie

Het verleggen van de morele cirkel tot niet-menselijke dieren en toekomstige generaties

Hoe moeten de Europese liberale democratieën hun beleid vormgeven om de toekomstige ecologische en humanitaire crisis te voorkomen? Het groen liberalisme kan een oplossing zijn voor toekomstige klimaatmigratie: een consequente, eerlijke, kosmopolitische politieke filosofie en ethiek welke altijd uitgaat van het slachtofferperspectief en als doel heeft de vrijheid van het individu te maximaliseren zolang dat anderen geen schade berokkent. De morele cirkel wordt binnen het groen liberalisme vergroot tot niet-menselijke dieren en toekomstige generaties. Hier maken klimaatvluchtelingen, waarvan in de komende decennia het aantal zal toenemen, tevens deel van uit. Aangezien de ecologische voetafdruk van westerse liberale democratieën te hoog is, zijn deze moreel verplicht om deze te reduceren tot 1,7 hectare: het Eerlijke Aarde Aandeel. Eén van de maatregelen die getroffen kan worden is het afschaffen van de intensieve veehouderij. Hierdoor alleen wordt de voetafdruk een flink stuk verkleind: er zit zodoende een verband tussen klimaatvluchtelingen en een het consumeren van biefstuk. Bovendien gaat het groen liberalisme uit van het verminderen van leed voor ieder individu. Dit beperkt zich echter niet tot de individuen binnen slechts de contingente constructies van natiestaten. Het groen liberalisme is een kosmopolitische ethiek die streeft naar vermindering van leed voor elk voelend wezen op aarde. Dit heeft als consequentie dat de individuele vrijheid ingeperkt wordt, iets waar klassiek liberalen moeite mee hebben. Toch zijn wij het klimaatvluchtelingen moreel verschuldigd hen te helpen om te voorkomen dat zij überhaupt moeten vluchten. Dit moeten wij doen door onze ecologische voetafdruk drastisch te verminderen. Ten tweede moeten wij onbaatzuchtig een actief beleid toepassen om in onder andere kwetsbare gebieden in Afrikaanse landen, en andere delen van de wereld die potentieel sterk getroffen zullen worden klimaatverandering, helpen om zich te kunnen aanpassen aan de veranderende omstandigheden.

Interdisciplinaire Integratie

In het volgende hoofdstuk worden de disciplinaire inzichten geïntegreerd. Volgens Repko en Szostak is een analyse van conflicten tussen de disciplines nodig om uiteindelijk tot een ‘common ground’ en een ‘more comprehensive understanding’ te komen. De tabel op de volgende pagina zal de primaire inzichten van de disciplines weergeven om zo de conflicten tussen de aannames van de verschillende disciplines te ontdekken.

Conflict: Klimaatvluchtelingen en moraliteit

Het groen liberalisme pleit voor een universele ethiek waarbij rekening wordt gehouden met niet-menselijke dieren en toekomstige generaties. Het uitgangspunt van deze politieke filosofie is het niet-schadeprincipe van alle voelende wezens op aarde. Iedereen heeft de taak om het wereldwijde leed zo maximaal mogelijk te verminderen. Deze ethiek kan worden beschouwd als een utopie.

Een inzicht dat wordt verkregen uit literaire analyse van migratieliteratuur is dat vluchtelingen genoodzaakt kunnen zijn om niet te voldoen aan deze ethiek. De ethiek die ze normaliter zouden hanteren, waarbij eigen familie en vrienden worden meegenomen, moet soms zelfs achterwege worden gelaten om ervoor te zorgen dat ze in leven blijven. Het conflict ontstaat omdat de ethiek van het groen liberalisme stelt ten allen tijden toepasbaar te zijn op ieder individu, maar in de realiteit van de ervaringen van vluchtelingen is dit niet altijd mogelijk en soms zelfs schadelijk. Hierdoor ontstaat een frictie tussen het ambitieuze streven van het groen liberalisme de ernstige werkelijkheid van vluchtelingen waarin noodgedwongen egocentrisch moet worden gehandeld.

Om deze inzichten beter te begrijpen is het van belang dat de fundamentele achter deze inzichten worden geanalyseerd.¹⁹⁷ Aan het inzicht vanuit de literatuurwetenschap gaat de aanname vooraf dat men in tijden van nood een egocentrische ethiek hanteert. Ook gaat dit inzicht uit van een relativiteit van moraliteit, dus dat de ethiek van het individu afhankelijk is van de tijd en plaats, de herkomst en van het individu zelf. Dit zijn ontologische aannames omdat ze beiden de aard van het zijn betreffen.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Repko en Szostak, “Interdisciplinary Research,” 247.

¹⁹⁸ Ibid, 249.

Discipline	Inzicht	Aannames
Literatuurwetenschap	Vluchtelingen kunnen in situaties terechtkomen waarbij strikt eigenbelang noodzakelijk is om de kans van overleving te vergroten. ¹⁹⁹	<ul style="list-style-type: none"> - De mens hanteert in tijden van nood een egocentrische ethiek.
Filosofie	De morele cirkel dient verbreed te worden tot alle voelende wezens zoals niet-menselijke dieren en toekomstige generaties. Dit geldt voor iedereen op aarde. Hiermee is het groen liberalisme een kosmopolitische, politieke filosofie en ethiek. ²⁰⁰	<ul style="list-style-type: none"> - De mens is in de basis rationeel. - Liberale waarden zijn universeel.
Water, Climate and Ecosystems	Ondanks dat de gevolgen van de opwarming van de aarde pas in de toekomst een significante rol gaan spelen in migratiebeleid, zal dit een probleem zijn dat zich tot in de verre toekomst aanhoudt. ²⁰¹	<ul style="list-style-type: none"> - Toekomstige generaties dienen beschermd te worden
International Studies	Huidig vluchtelingenbeleid is niet toereikend genoeg om klimaatvluchtelingen hulp te bieden. Door vanuit mensenrechten naar dit probleem te kijken kan een betere aanpak worden gecreëerd. ²⁰²	<ul style="list-style-type: none"> - Universaliteit van mensenrechten. - Mensenrechten zijn een manier om klimaatvluchtelingen te beschermen.

Tabel 2. Conflicterende disciplinaire inzichten en aannames

Binnen de utopie van het groen liberalisme wordt uitgegaan van het streven naar handelen op basis van rationaliteit in tegenstelling tot intuïties. De mens handelt echter niet altijd op basis van rationaliteit. Veel mensen nemen beslissingen en handelen op basis van driften, intuïties en gevoel. Bovendien is een tweede aanname dat de groen liberale waarden universeel toepasbaar zijn. Het is

¹⁹⁹ Wieringa, *Dit zijn de Namen*, 57.

²⁰⁰ Van den Berg, *Groen Liberalisme: Een Urgent Manifest*, p 57

²⁰¹ Intergovernmental Panel Climate Change, "AR5 Synthesis Report," 59.

²⁰² Atapattu, "Climate change, human rights, and forced migration," 621

echter in de realiteit problematisch dat niet iedereen hier zo over denkt. Moreel relativisme blokkeert in de realiteit de universaliteit van waarden.

Utopie tegenover dystopie, maar waar ligt de realiteit?

De filosofie schetst een utopie. Indien men door zal gaan met leven zoals momenteel gebeurt zal de werkelijkheid eerder een dystopie worden. In tegenstelling tot de filosofie, schetst Water, Climate and Ecosystems een dystopie. Het RCP8.5 scenario, dat veel weg heeft van het “business as usual” scenario, is een toekomstbeeld waarbij de uitstoot van broeikasgassen zal stijgen en weinig mitigatie maatregelen ondernomen worden om de opwarming van de aarde te beperken. Dit zal leiden tot een temperatuurstijging van vier graden Celsius in 2100. Dit scenario heeft desastreuze gevolgen op de leefomgeving van veel mensen op aarde. Zo zal de zeespiegel stijgen en zal droogte frequenter en extremer worden. In deze dystopische toekomst zullen veel mensen moeten vluchten voor de fatale gevolgen van klimaatverandering, waarvan de meesten uit Zuid-Azië en Afrika zullen komen. Hoewel dit een toekomstbeeld is dat niet per definitie werkelijkheid zal worden, verschaft dit inzicht in de urgentie van dit probleem.

Een inzicht dat wordt verschaft vanuit Water, Climate and Ecosystems is dat het vluchten voor de implicaties van de opwarming van de aarde een probleem van de toekomst zal zijn. Dit maakt het lastig om adequaat beleid omtrent klimaatvluchtelingen te voeren. Hoewel de zeespiegel pas in de volgende eeuw aanzienlijk zal stijgen, is het bijna onontkoombaar dat dit zal gebeuren. Derhalve dient dit probleem serieus genomen te worden om zo toekomstige generaties te beschermen. Dit staat haaks op het inzicht van literatuurwetenschap dat stelt dat eigenbelang in bepaalde noodsituaties boven toekomstige situaties kunnen worden geplaatst.

International studies zijn een discipline waar sceptisch wordt gekeken naar het schetsen van een toekomstbeeld. Er wordt aangenomen dat geschiedenis willekeurig is, waardoor het niet mogelijk is om uit te gaan van een utopische of dystopische toekomst. Individuen kunnen wel lering trekken uit het verleden en gebaseerd hierop een morele afweging maken. Zo leert de ervaring dat de huidige wetgeving omtrent vluchtelingen niet toereikend genoeg is. Individuele beleidsmakers kunnen deze ervaringen gebruiken om nieuw beleid te creëren wat rekening houdt met mensenrechten.

Samenvatting

De discrepantie tussen de dystopie, de utopie en de realiteit/status quo, veroorzaken mede het ontlopen van de verantwoordelijkheden rondom het voorkomen van klimaatverandering en het beperken van de negatieve gevolgen ervan. Het nemen van verantwoordelijkheid en de beperkte mate daarvan, komt op verschillende niveaus en dimensies terug. Dit komt voor op zowel individueel, regionaal, nationaal en internationaal niveau. Daarmee dus ook binnen de dimensie van instituties en politiek. Doordat er geen

consensus bestaat tussen al deze verschillende partijen over haar te dragen verantwoordelijkheid, wordt er te weinig verantwoordelijkheid gedragen. Landen denken vaak in grenzen van natiestaten en verdedigen de belangen daarvan. Individuen identificeren zich vaak niet als kosmopolieten of wereldburgers waardoor zij de invloed van hun handelen niet of te weinig bevragen op het effect daarvan buiten hun individuele morele cirkel om.

‘Intensie’ als integratietechniek

De aannames die voorafgaan aan de disciplinaire inzichten van literatuurwetenschap met filosofie en Water, Climate and Ecosystems wat betreft klimaatvluchtelingen en moraliteit staan haaks tegenover elkaar. De filosofische aanname is dat de mens een rationeel handelend wezen is en de aanname van de Water, Climate and Ecosystems is dat toekomstige generaties beschermd dienen te worden voor de gevolgen van klimaatverandering. Dit leidt tot een verbreding van de morele cirkel tot niet-menselijke dieren en toekomstige generaties, terwijl uit literaire analyse blijkt dat uit rationeel handelen soms juist morele grenzen overschreden kunnen en/of moeten worden om overleving te verzekeren.

Om ‘common ground’ te creëren tussen deze twee haaks tegenover elkaar staande aannames is het tegenovergestelde van extensie, ‘intensie’, een adequate integratietechniek.²⁰³ Repko definieert extensie als volgt: “Extension refers to increasing the scope of the ‘something’ that we are talking about [...] It involves addressing [...] oppositions in disciplinary concepts and/or assumptions by extending their meaning beyond the domain of the discipline that originated them into the domain(s) of the other relevant discipline(s).”²⁰⁴

Moreel relativisme zorgt voor een afwijking van de ethiek die door groen liberalisme wordt gegeven. Hierdoor ontstaan uitzonderingen die ertoe leiden dat de morele cirkel tijdelijk wordt ingeperkt. Dit proces van inperking wordt mede gevormd doordat de assumptie dat mensen rationeel handelen niet strookt met de realiteit, omdat handelingen ook gebaseerd zijn op intuïties, gevoelens of driften.

Intensie als techniek kan worden gebruikt om de tijdelijke inperking van de morele cirkel die door de ethiek van het groen liberalisme wordt geschetst te visualiseren. Het gaat hier dus om de gesitueerdheid van moraliteit: drastische situaties maken het mogelijk noodzakelijk om iemand immoreel te laten handelen, als de ethiek van het groen liberalisme als universele leidraad wordt aangehouden. De gesitueerdheid verklaart dan ook waarom deze inperking tijdelijk is/kan zijn, omdat een individu ook weer uit deze drastische situatie kan ontsnappen, waarbij de morele cirkel weer kan worden verbreed tot deze wederom strookt met de ethische filosofie die normaliter door het individu

²⁰³ Diederick van den Ende, “Integrative techniques,” Presentatie, Universiteit Utrecht, 2019.

²⁰⁴ W. H. Newell, “Decision Making in Interdisciplinary Studies,” *Handbook of Decision Making*, Ed. G. Morçöl (New York: Marcel-Dekker, 2007), 258.

wordt aangehouden. Deze dynamiek in de morele cirkel van een individu wordt weergegeven in figuur 7.

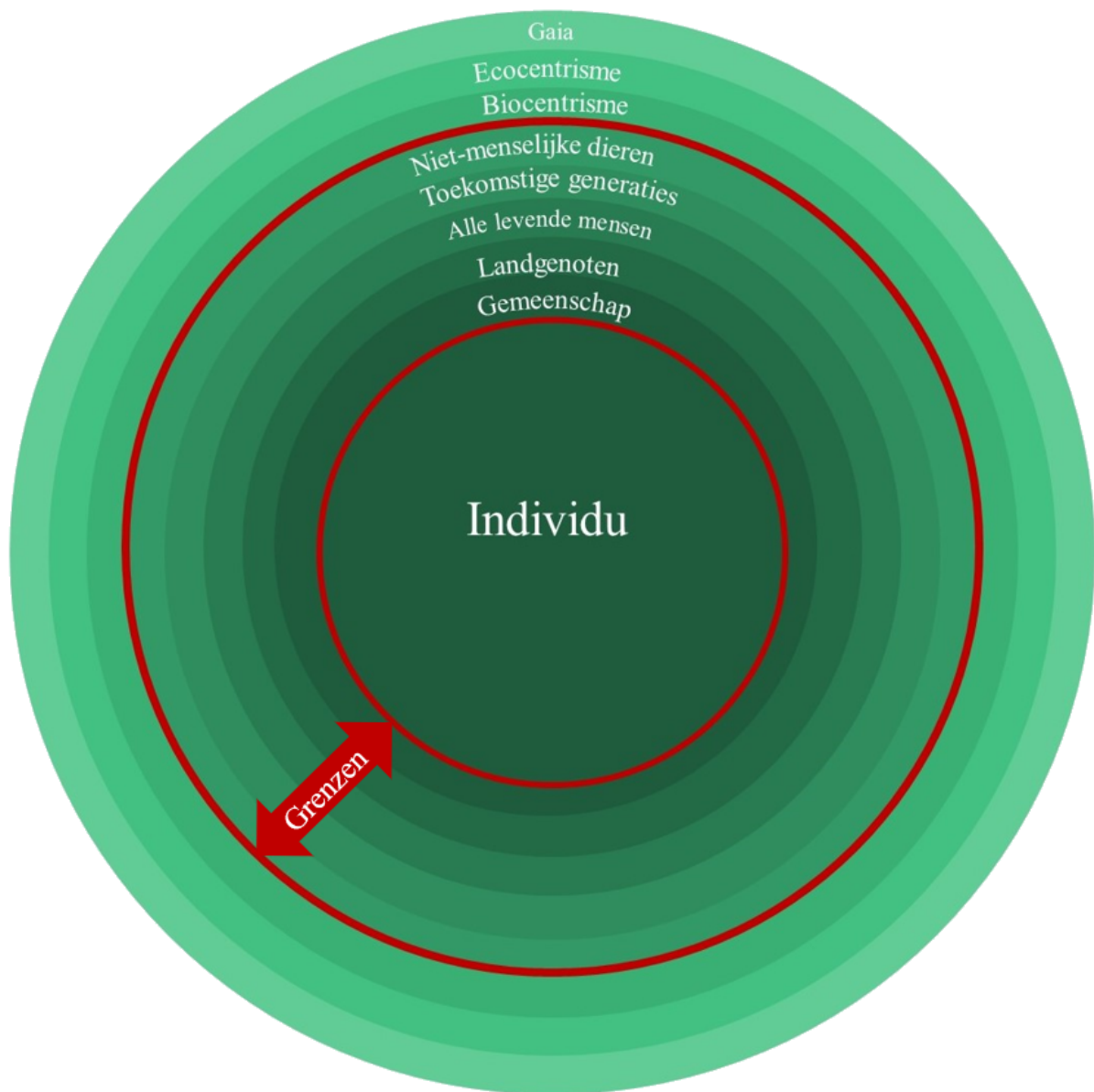
De ‘morele donut’ vindt haar inspiratie uit ‘doughnut economics’ van Kate Raworth.²⁰⁵ Dit is een model waarbij niet de economische groei centraal staat, maar rekening wordt gehouden met bewuste productie en consumptie. Binnen de grenzen van de donut is een veilig, rechtvaardig en duurzaam gebied. Waarin men leeft zonder schade toe te brengen aan de aarde en tegelijkertijd voldoet aan een sociaal fundament.²⁰⁶

In onze situatie vertegenwoordigen de rood gekleurde grenzen in de morele donut de limitaties met betrekking tot het handelen van het individu. De groene cirkels vertegenwoordigen (groepen) subjecten die worden meegenomen in haar ethiek. De buitenste rode grens impliceert handelingen van het individu waarbij alle voelende wezens nu en in de toekomst in beschouwing worden genomen, dat is het morele uitgangspunt van het groen liberalisme. De binnenste rode lijn impliceert handelingen van het individu die zich beperken tot absoluut zelfbehoud, ofwel egocentrisme. De omstandigheden waarin een individu zich bevindt, creëren de spanning en fluctuatie tussen deze beide rode lijnen en grenzen. De vraag die opkomt is: welke omstandigheden moeten zich voordoen dat het moreel gerechtvaardigd is voor een individu om geheel egocentrisch te handelen? De complexiteit van deze vraag komt mede voort uit moreel relativisme. In de praktijk bestaat er geen universele moraal die op iedereen altijd toepasbaar is. Voor het ene individu is een tekort aan voedsel een legitieme reden om geheel egocentrisch te handelen, voor het andere individu geldt het rekening houden met dieren en toekomstige generaties in een dergelijke situatie nog steeds.

De vraag over de rechtvaardiging van het individu om geheel egocentrisch te handelen werkt tevens in tegengestelde richting. In welke omstandigheden heeft een individu de morele verplichting om rekening te houden met niet-menselijke dieren en toekomstige generaties? Hier speelt tevens dezelfde complexiteit die voortkomt uit moreel relativisme. Voor het ene individu leidt bijvoorbeeld volledige financiële onafhankelijkheid tot de morele houding waarbij niet-menselijke dieren en toekomstige generaties worden meegenomen binnen de morele cirkel. Voor een ander individu is er geen enkele omstandigheid die deze verbreding van de morele cirkel zou legitimeren. In het volgende hoofdstuk ‘*More Comprehensive Understanding*’ wordt dieper ingegaan op bovengenoemde vragen en spanningen.

²⁰⁵ Raworth, Kate, "A safe and just space for humanity: can we live within the doughnut," *Oxfam Policy and Practice: Climate Change and Resilience* 8, no. 1 (2012): 5.

²⁰⁶ Esther Bijlo, "De nieuwe economie ziet eruit als een donut," *Trouw*, laatst gewijzigd op 16 december 2017, geraadpleegd op 26 juni 2019, <https://www.trouw.nl/cultuur-media/de-nieuwe-economie-ziet-eruit-als-een-donut~bd78787b/>

Figuur 7. 'De morele donut' geïnspireerd op Doughnut Economics door Kate Raworth

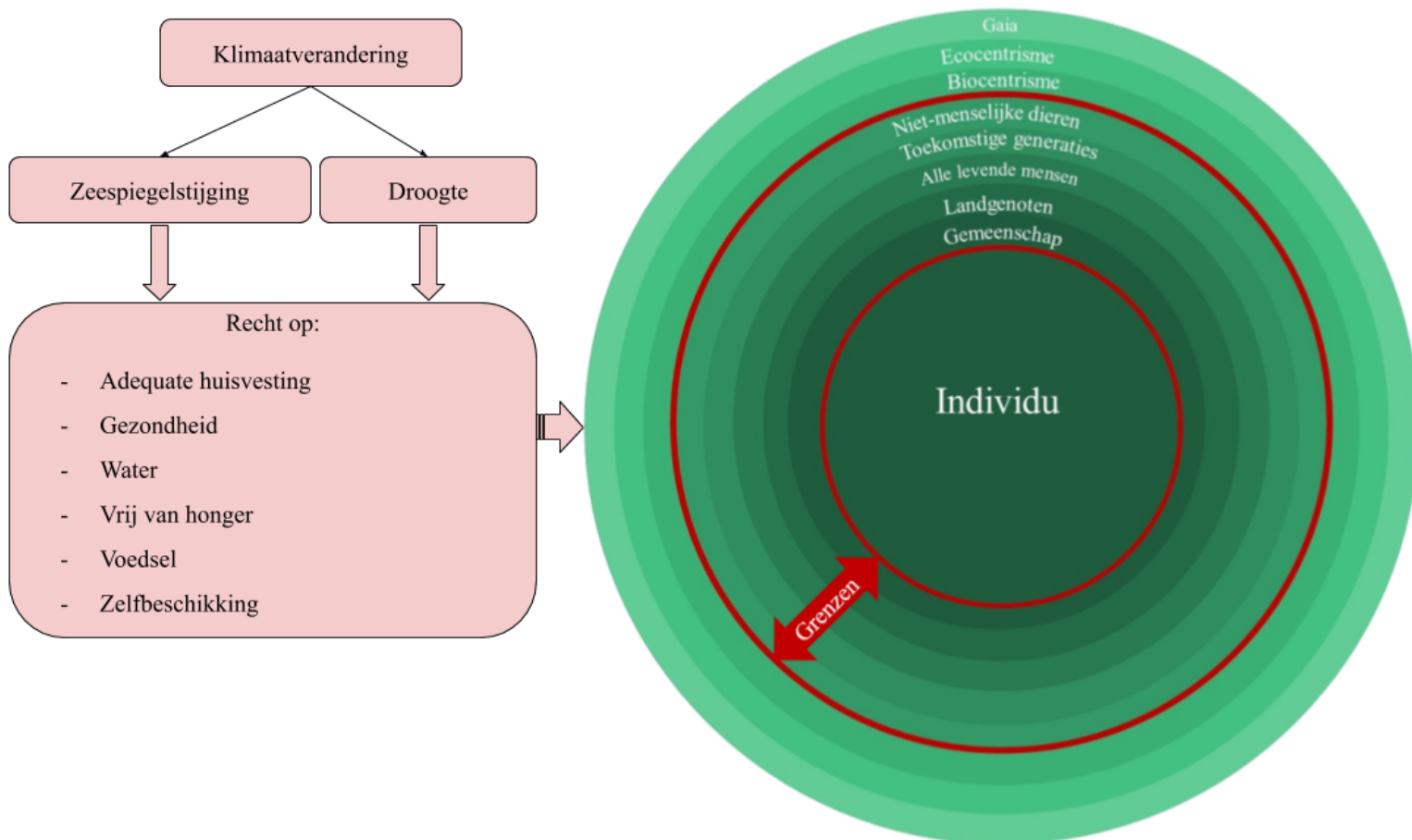
Organisatie als Integratietechniek

Om duidelijkheid te scheppen in de belangrijkste disciplinaire inzichten die uit het onderzoek zijn gekomen, zal Repko's integratietechniek van organisatie worden gebruikt. Er wordt in deze techniek 'common ground' gecreëerd door duidelijk te maken hoe bepaalde fenomenen op elkaar inwerken en door hun causale verbanden in kaart te brengen.²⁰⁷ Door deze fenomenen en verbanden met elkaar te verbinden wordt het langzaam duidelijk hoe de aanpak rondom klimaatvluchtelingen ingericht zou moeten worden. Deze inzichten vormen, samen met de morele donut de basis voor onze 'More Comprehensive Understanding'.

²⁰⁷ Repko en Szostak, "Interdisciplinary Research," 286

Voorafgaand aan de gesitueerdheid van moraliteit, zoals gevisualiseerd in de ‘morele donut’, moet er een aanleiding zijn om in deze situatie terecht te komen. Deze gesitueerdheid treedt op als men moet vluchten voor de implicaties van de opwarming van de aarde. De eerste voorwaarde voor deze common ground is dus dat er klimaatverandering plaatsvindt, zoals gevisualiseerd in figuur 8. Vanuit Water, Climate and Ecosystems is specifiek gekeken naar hoe klimaatverandering zal zorgen voor een stijging van de zeespiegel en hoe droogte extremer en frequenter voor zal komen. Deze natuurlijke processen kunnen resulteren in een influx van klimaatvluchtelingen uit zogenoemde ‘hotspots’. International Studies laten vervolgens zien dat de bovengenoemde natuurlijke processen als gevolg van klimaatverandering mensenrechten aan kunnen tasten. De mensenrechten die kunnen worden aangetast zijn weergegeven in figuur 8. Omdat de aanpak op mondiaal niveau niet toereikend is, wordt gepleit voor een regionale aanpak, waarbij regionale mensenrechten raamwerken worden toegepast om vluchtelingen op te vangen en te beschermen.

Literatuurwetenschap en specifiek de analyse van narratieven van migratieliteratuur tonen aan dat processen van migratie heterogeen zijn en per individuele casus van elkaar verschillen. Bovendien ontstaat er in noodgevallen een spanning tussen de normale ethiek die door het individu wordt gehanteerd en de handelingen die benodigd zijn voor het vergroten van de overlevingskansen. Filosofie stelt de vraag wie binnen de morele club behoren en op basis van wat dit beoordeeld dient te worden. Het Groen Liberalisme van Floris van den Berg stelt dat de morele cirkel verbreedt dient te worden tot alle voelende wezens zoals niet-menselijke dieren en toekomstige generaties. Dit is in de praktijk utopisch, maar moreel nastrevenswaardig.

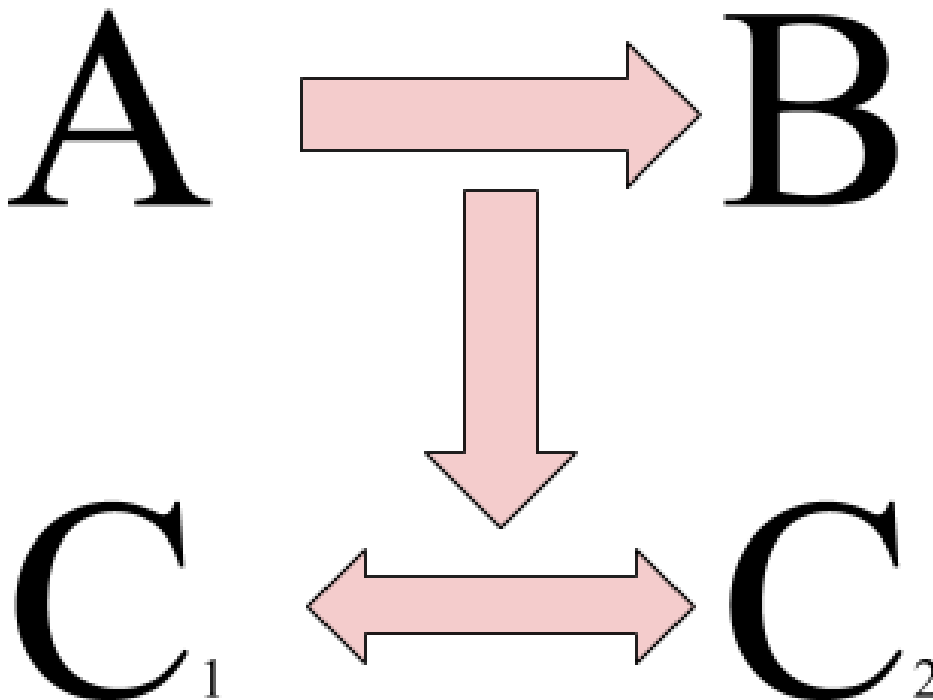

Figuur 8: Organisatie

More Comprehensive Understanding

De gecreëerde common ground, zowel de resultaten van de intensie als de organisatie, kunnen worden samengevoegd tot een ‘*More Comprehensive Understanding*’ (hierna: MCU). De MCU is de integratie van inzichten die leidt naar een completer en genuanceerder begrip. Dit wordt door Repko gezien als het ultieme doel van interdisciplinair onderzoek.²⁰⁸ Om deze holistische visie te creëren hebben wij een combinatie van twee technieken toegepast, namelijk ‘Sequential Integration’ en ‘Multicausal Integration’.

‘Sequential Integration’ is een techniek die impliceert dat de MCU wordt bereikt via een achtereenvolgende causale volgorde.²⁰⁹ Uiteindelijk worden beide technieken toegepast in combinatie met elkaar, zoals afgebeeld in figuur 9. Door de technieken in combinatie met elkaar toe te passen geven we antwoord op onze hoofdvraag: ‘Hoe zou de aanpak rondom klimaatvluchtelingen ingericht moeten worden, rekening houdend met zowel de oorzaken als de gevolgen van klimaatverandering?’

Figuur 9. Combinatie van ‘sequential’ en ‘multicausal’ integratietechniek

²⁰⁸ Repko en Szostak, “Interdisciplinary Research,” 323.

²⁰⁹ Ibid, 328.

Sequential Integration: Oorzaak en gevolgen

Zoals aangetoond in de common ground zijn er verschillende gevolgen die klimaatverandering heeft op de mens. Zoals blijkt uit de organisatie van centrale disciplinaire inzichten, bestaan de gevolgen die in het geval van dit onderzoek relevant zijn uit zeespiegelstijging en droogte. Deze fenomenen hebben an sich veel gevolgen, maar voor de mens betekent dit dat de mensenrechten van individuen eventueel in het geding komen. Op het moment dat iemands' mensenrechten worden aangetast bestaat de kans dat iemand moet vluchten. Als dit gebeurt om de bovenstaande redenen, kan worden gesteld dat er sprake is van klimaatvluchtelingen.

Zoals gesteld in de intensie van de morele cirkel, waardoor de morele donut ontstaat, is ieder individu moreel verplicht alle cirkels binnen de morele donut na te streven. Door toepassing van intensie is echter aangetoond dat er situaties zijn waarin een egocentrische handeling noodzakelijk kan worden geacht. Hieruit volgt de vraag in welke omstandigheden een inperking van de morele donut gerechtvaardigd is? Op basis van de inzichten uit de International Studies kan er een suggestie worden gedaan van een maatstaf om te bepalen welke omstandigheden zo een inperking kunnen rechtvaardigen. Zodra een individu tekort wordt gedaan in zijn mensenrechten, bijvoorbeeld een adequate hoeveelheid voedsel, zou het bijvoorbeeld moreel gerechtvaardigd geacht kunnen worden om niet-menselijke dieren buiten de morele donut te sluiten. Het buitensluiten van niet-menselijke dieren is in dit geval gerechtvaardigd omdat dit onder het zelfbehoud van het individu valt. Er kan hier een onderscheid gemaakt worden tussen zelfbehoud en zelfbeschikking. Zelfbehoud zijn de rechten die je nodig hebt om in leven te blijven. Zelfbeschikking daarentegen betekent dat men zelf mag bepalen hoe men zijn of haar leven wil leiden. Op het moment dat het zelfbehoud in gevaar komt, is het gerechtvaardigd om de morele donut te vernauwen. Als het recht op zelfbeschikking wordt aangetast is dit niet direct urgent genoeg om de morele donut te verkleinen.

De invulling van een maatstaf voor het verplichten van het verbreden van de morele cirkel is echter ingewikkeld omdat de vraag hieruit ontstaat of een individu überhaupt morele verplichtingen naar entiteiten toe kan hebben als deze niet fysiek kunnen lijden, zoals ecosystemen of de aarde? Hoewel de verplichtingen van het verbreden van de uiterste grens van de morele donut vooralsnog onduidelijk zijn, is de realisatie van het bestaan van andere mogelijke maatstaven dan enkel mensenrechten die invloed kunnen uitoefenen op de morele donut belangrijk.

Multicausal Integration: Mondiale en Regionale Aanpak

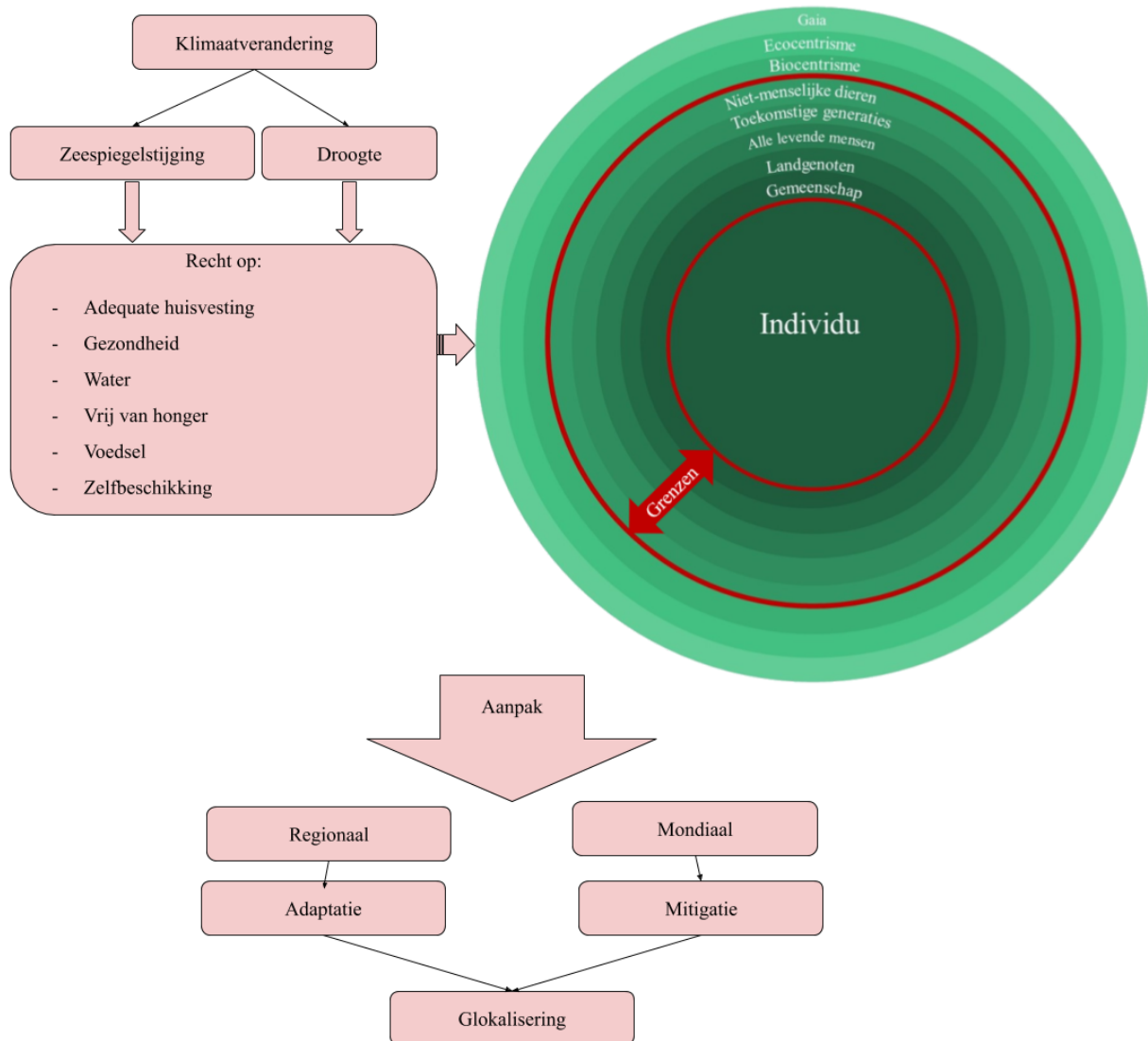
Er moet onderscheid worden gemaakt tussen een regionale aanpak en mondiale aanpak omtrent de problematiek rondom klimaatvluchtelingen. Het verschil ligt in de vorm van aanpak, namelijk adaptatie tegenover mitigatie. In ‘hotspots’ dienen adaptatieve maatregelen op regionaal niveau doorgevoerd te worden. Adaptatie is het proces waarbij de kwetsbaarheid voor klimaatverandering wordt verminderd. Een concreet voorbeeld hiervan is het bouwen van een dijk die ervoor zal zorgen dat een huis dat in het overstroomingsgebied staat niet overstroomd zal worden. Adaptatie zal vooral worden doorgevoerd op de korte termijn om te accommoderen voor de gevolgen van klimaatverandering. Vaak vindt de oorsprong van adaptatie plaats als reactie op een beoogd crisisscenario.

Aan de andere kant staan mitigatie maatregelen. Deze maatregelen zijn gericht op de lange termijn en moeten ervoor zorgen dat de opwarming van de aarde beperkt wordt. Een concreet voorbeeld hiervan is een CO₂-taks, die ertoe leidt dat er minder broeikasgassen in de atmosfeer terecht komen, waardoor de aarde minder zal opwarmen. Mitigatie is een proces waar de hele wereld verantwoording voor moet nemen. Het heeft als doel een intacte aarde te garanderen voor toekomstige generaties.

Er bestaat een wisselwerking tussen de regionale en mondiale aanpak en adaptatie en mitigatie. Om deze wisselwerking te verwoorden wordt gebruik gemaakt van de ‘morele donut’ zoals afgebeeld in figuur 7. Omdat het individu idealiter streeft naar het in acht houden van toekomstige generaties in zijn of haar handelingen, is het van belang dat zowel de toekomstige generaties in het eigen land als de rest van de wereld worden meegenomen. De komst van miljoenen klimaatvluchtelingen vanuit hotspots naar liberale democratieën zoals Nederland kan de verzorgingsstaat zwaar onder druk zetten. Grootschalige migratieprocessen tasten dus zowel de rechten van de toekomstige klimaatvluchtelingen aan als die van toekomstige landgenoten. Daarom is het individu moreel verplicht om alles in zijn macht te doen om dit te voorkomen. Wij beargumenteren dat de kwantitatieve schaal van de crisis grotendeels in te perken is door toepassing van zowel een regionale als mondiale aanpak. Het individu is verplicht zo veel mogelijk te doen om de eigen ecologische voetafdruk te verkleinen. Daarnaast is het individu verplicht om op plekken waar hotspots zijn maatregelen te treffen om de kans van vluchten te verkleinen, voor zover dit voor een individu praktisch mogelijk is. Dit bestaat zowel uit het helpen beschermen van de mensenrechten van de mensen die daar wonen door het geven van directe hulp als het creëren van een situatie waarin de hotspot zichzelf kan beschermen tegen de gevolgen van klimaatverandering.

De combinatie van deze strategieën kan worden samengevat door de term ‘glokalisering’. Deze term benadrukt het belang van het in overweging nemen van de regionale context bij het

implementeren van mondiaal beleid en vice versa. Het omvat de wisselwerking tussen de regelgeving en de implementatie, tussen mitigatie en adaptatie maar ook tussen globale en lokale niveaus van aanpak wat betreft de problematiek rondom het toekomstige fenomeen klimaatvluchtelingen.

Figuur 10: More Comprehensive Understanding

Conclusie

In deze scriptie staat de vraag centraal: hoe zou de aanpak rondom klimaatvluchtelingen ingericht moet worden, rekening houdend met zowel de oorzaken als de gevolgen van klimaatverandering?

Uit ons interdisciplinaire onderzoek blijkt dat klimaatverandering de universele basisrechten van de mens aantast, wat kan resulteren in een (tijdelijke) inperking van de normaliter gehanteerde moraliteit van het individu. Hieruit blijkt dat het gehele probleem opgelost dient te worden door middel van een ‘glokale’ aanpak. Voor het bereiken van de richtlijnen van deze aanpak is de techniek ‘multicausal integration’ toegepast. Deze integratietechniek impliceert dat meerdere variabelen samen een effect produceren.²¹⁰ De globale aanpak volgt uit ‘multicausal integration’, aangezien de ‘morele donut’ en hetgeen eraan vooraf gaat beide opgelost dienen te worden door deze aanpak. Om de gevolgen van klimaatverandering en de implicaties van de morele gesitueerdheid aan te pakken zal gestreefd moeten worden naar een globale aanpak. Dit houdt in dat ondanks een mondiale aanpak vereist is voor het voorkomen van ergere gevolgen van klimaatverandering door inperken van broeikasgasuitstoot (ook wel mitigatie genoemd), aanpassen aan de huidige gevolgen van klimaatverandering (ook wel adaptatie) op een lokaal of regionaal nodig zal zijn.

Waar in de toekomst nog onderzoek naar kan worden gedaan is onze toepassing van de morele cirkel. De buitenste grens van de morele donut die geïnformeerd is door de ethiek van het groen liberalisme kan vanuit Water, Climate and Ecosystems eigenlijk verbreedt dient te worden tot de inclusie van ecosystemen. Bovendien moet worden opgemerkt dat de aantasting van de basisrechten zoals gesommeerd in het MCU-diagram slechts een van de mogelijke voorwaarden is voor een gerechtvaardigde inperking van de morele cirkel. Wij sluiten dan ook niet uit dat hier andere voorwaarden mogelijk zijn.

In deze scriptie worden de mensenrechten genomen als ijkpunt om de fluctuatie tussen het morele ideaal en het egocentrisme te rechtvaardigen. Naast de mensenrechten bestaan echter andere mogelijke ijkpunten die het inperken van de morele cirkel zouden kunnen rechtvaardigen. De mensenrechten worden immers niet door iedereen als universeel beschouwd. Bovendien bestaan er geluiden dat de mensenrechten te eurocentrisch zijn. Verder onderzoek naar andere ijkpunten dan de mensenrechten zou daarom relevant kunnen zijn.

²¹⁰ Repko en Szostak, “Interdisciplinary Research,” 328

Literatuurlijst

Atapattu, S. (2010). Climate change, human rights, and forced migration: Implications for international law. *Wisconsin International Law Journal* 27(3), 607-636.

Ahmad, Q. K. "Regional Cooperation in Flood Management in the Ganges-Brahmaputra-Meghna Region: Bangladesh Perspective." *Natural Hazards* 28, no. 1 (2003), 181–198.
<https://doi.org/10.1023/A:1021186203100>.

Algemene Vergadering Verenigde Naties. *Convention and protocol relating to the status of refugees*. Geneva: UNHCR, 1951.
<https://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>.

AOSIS, Malé Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change, (Malé), 2007.

Banholzer, Sandra, James Kossin, en Simon Donner. "The Impact of Climate Change on Natural Disasters." *Reducing Disaster: Early Warning Systems For Climate Change*, 2014, 21-49.
https://doi.org/10.1007/978-94-017-8598-3_2.

Benford, R.D., D. A. Snow, "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment", *Annual Review of Sociology*, 26 (2000), , 611-639.

Bennett, Kimberly, et al. *Global Report on Internal Displacement*. Geneva: IDMC, 2017.
<http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/pdfs/2017-GRID.pdf>.

Bentham, Jeremy. *An Introduction to the principles of morals and legislation*. Oxford: Clarendon Press, 1780.

Berg, Floris van den. *Groen Liberalisme: Een Urgent Manifest*. Antwerpen: Houtekiet, 2019.

Berg, Floris van der. "Schoonheid en lelijkheid in Bergen." *The Post Online*. Laatst gewijzigd op 7 maart 2019.
<https://tpo.nl/2019/03/07/reisessay-floris-van-den-berg-schoonheid-en-lelijkheid-in-bergen/>.

Bhatia, M.V. (2005). Fighting words: naming terrorists, bandits, rebels and other violent actors. *Third World Quarterly* 26(1), 5-22.

Biermann, Frank, en Ingrid Boas. "Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees." *Global Environmental Politics* 10, no. 1 (2010), 60-88.
doi:10.1162/glep.2010.10.1.60.

Biermann, Frank en Ingrid Boas. "Protecting Climate Refugees: The Case for a Global Protocol," *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 50, no.6 (2008), 8-17. doi:10.3200/ENVT.50.6.8-17.

Bijlo, Esther. "De nieuwe economie ziet eruit als een donut." *Trouw*. Laatst gewijzigd op 16 december 2017.
<https://www.trouw.nl/cultuur-media/de-nieuwe-economie-ziet-eruit-als-een-donut~bd78787b/>.

Boyce, James K. "Birth of a megaproject: Political economy of flood control in Bangladesh." *Environmental Management* 14, no. 4 (1990), 419-428. doi:10.1007/bf02394131.

Chadwick, Paul. "The urgency of climate crisis needed robust new language to describe it." *The Guardian*, 16 juni 2019.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jun/16/urgency-climate-crisis-robust-new-language-guardian-katharine-viner>.

“Climate Change and Disaster Displacement.” UNHCR.
<https://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html>.

Daniels, Peter, Michael Bradshaw, Denis Shaw, James Sidaway, and Tim Hall. *An Introduction to Human Geography* 5th Edn. Pearson Higher Ed, 2016.

Docherty, Bonnie en Tyler Giannini. “Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees.” *Harvard Environmental Law Review* 33, (2009): 349-403.
Geography, 5th ed. New York: Pearson, 2016.

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, UNCHE, (Stockholm, 1972), 2.

Demmers, J. (2012). Telling each other apart: a discursive approach to violent conflict. In Demmers, J., *Theories of Violent Conflict: an introduction*. London and New York: Routledge, 116-38.

Derboven, Johannes. “Streven naar minder leed en zoveel mogelijk vrijheid.” *deReactor*. Laatst gewijzigd op 2 juni 2019. <https://www.dereactor.org/teksten/streven-naar-minder-leed-en-zoveel-mogelijk-vrijheid>.

“Desperate Journeys: Refugees and migrants arriving in Europe and at Europe’s borders.” UNHCR. Laatst gewijzigd in 2019. <https://www.unhcr.org/desperatejourneys/>.

Donnelly, J. (2007). The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly* 29, 281-306.

Goodwin-Gill, G. S. & McAdam, J. (2007). *The Refugee in International Law* (Third Edition). New York, USA: Oxford University Press Inc.

El-Raey, M. "Vulnerability assessment of the coastal zone of the Nile delta of Egypt, to the impacts of sea level rise." *Ocean & Coastal Management* 37, no. 1 (1997), 29-40. doi:10.1016/s0964-5691(97)00056-2.

Ende, Diederick van den. “Integrative techniques.” Presentatie, Universiteit Utrecht, 2019.

“Europe and right-wing nationalism: A country-by-country guide.” *BBC*. Laatst gewijzigd op 24 mei 2019., <https://www.bbc.com/news/world-europe-36130006>.

Frank, Søren. "Four Theses on Migration and Literature." *Migration & Literature in Contemporary Europe*, Eds. Mirjam Gabauer en Pia Schwarz Lausten, 39-56. München: Martin Meidenbauer, 2010.

"GDP Per Capita, PPP (current International \$)." Worldbank. Laatst gewijzigd in 2017.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?type=shaded&view=map>.

Goosse, Hugues. *Climate System Dynamics and Modelling*. New York: Cambridge University Press, 2015.

Gruyter, Caroline de. “Milieuvluchtelingen bestaan wel/niet.” NRC. Laatst gewijzigd op 27 juni 2007.
<https://www.nrc.nl/nieuws/2007/06/23/milieuvluchtelingen-bestaan-wel-niet-11346623-a52834>.

- Hartmann, B. (2010). Rethinking climate refugees and climate conflict: rhetoric, reality and the politics of policy discourse. *Journal of International Development*, 22(2), 233-246.
- Hathaway, J. C. (1991). Reconceiving Refugee Law as Human Rights Protection. *Journal of Refugee Studies* 4(2), 113-131.
- Havard, B. (2007). Seeking Protection: Recognition of environmentally displaced persons under international human rights law. *Villanova Environmental Law Journal* XVIII, 65-82.
- Heynders, Odile. "The Figure of the Migrant: Tommy Wieringa's Intellectual Intervention." *Werkwinkel* 12, no. 2 (2017), 23-39. <https://doi.org/10.1515/werk-2017-0011>.
- Intergovernmental Panel Climate Change. *AR4 Climate Change 2007: Synthesis Report*. Geneva: IPCC, 2007. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4_syr_full_report.pdf.
- Intergovernmental Panel Climate Change. *AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014*. Geneva: IPCC, 2014. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/SYR_AR5_FINAL_full.pdf.
- IOM Outlook on Migration, Environment and Climate Change*. Geneva: International Organisation for Migration, 2014. http://publications.iom.int/system/files/pdf/mecc_outlook.pdf.
- Karim, Mohammed F., en Nobuo Mimura. "Impacts of climate change and sea-level rise on cyclonic storm surge floods in Bangladesh." *Global Environmental Change* 18, no. 3 (2008), 490-500. doi:10.1016/j.gloenvcha.2008.05.002.
- Keller, Edward, en Duane DeVecchio. *Natural Hazards: Earth's Processes as Hazards, Disasters, and Catastrophes (4th Edition)*. Melbourne: Pearson Higher Education AU, 2015.
- King, Andrew D., en Luke J. Harrington. "The Inequality of Climate Change From 1.5 to 2°C of Global Warming." *Geophysical Research Letters* 45 (2018), 5030-5033. <https://doi.org/10.1029/2018GL078430>.
- Knox, J.H. (2009). Linking human rights and climate change at the United Nations. *Harvard Environmental Law Review* 33, 477-498.
- Kolmannskog, V. (2012a). Climate Change, Environmental Displacement and International Law. *Journal of International Development* 24, 1071-1081.
- Kravchenko, S. (2008). Right to Carbon or Right to Life: Human Rights Approaches to Climate Change. *Vermont Journal of Environmental Law* 9, 513-547.
- Limon, M. (2010). Human Rights Obligations and Accountability in the Face of Climate Change. *Georgia Journal of International & Comparative Law* 38, 543-592.
- Liverman, Diana M. "Vulnerability and adaptation to drought in Mexico." *Natural Resources Journal* 39, no. 1 (1999), 99-115.
- McAdam, J. (2011). *Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards* (Legal and Protection Policy Research Series). Retrieved from UNHCR website: <http://www.unhcr.org/protection/globalconsult/4dff16e99/19-climate-change-displacement-international-law-complementary-protection.html>.

McNamara, K. E. & Gibson, C. (2009). 'We do not want to leave our land': Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of 'climate refugees'. *Geoforum* 40, 475-483.

"Measure what you treasure." Global Footprint Network. <https://www.footprintnetwork.org/>.

Mill, John Stuart. *On Liberty*. Boston: Ticknor and Fields, 1859.

Myers, Norman. "Environmental Refugees in a Globally Warmed World." *BioScience* 43, no. 11 (1993), 752-761. doi:10.2307/1312319.

Newell, W. H. "Decision making in interdisciplinary studies." *Handbook of decision making*, Ed. G. Morçöl, 245-264. New York: Marcel-Dekker, 2007.

Oliver-Smith, Anthony, and Xiaomeng Shen. *Linking environmental change, migration & social vulnerability*. Bonn: UNU Institute for Environment and Human Security, 2009.
<http://collections.unu.edu/eserv/UNU:1879/pdf4019.pdf>.

OHCHR, 'Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Relation between Climate Change and Human Rights (UN, 2009) 71

OAU, 'African Charter on Human and Peoples Rights', (1986), 7

"Population Year 2050." Worldmapper. Laatst gewijzigd op 5 april 2018.
<https://worldmapper.org/maps/population-year-2050/>.

Pourjafari, Fatemeh, en Vahidpour Abdolali. "Migration Literature: A Theoretical Perspective." *The Dawn Journal* 3, no. 1 (2014), 679-692.
<http://thedawnjournal.in/wp-content/uploads/2013/12/2-Fatemeh-Pourjafari.pdf>.

Ramesh, R. , 'Paradise almost lost: Maldives deek to buy a new homeland' *The Guardian*, geraadpleegd op 30 mei 2019 via : <https://www.theguardian.com/environment/2008/nov/10/maldives-climate-change>

Rawls, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971.

Raworth, Kate. "A safe and just space for humanity: can we live within the doughnut." *Oxfam Policy and Practice: Climate Change and Resilience* 8, no. 1 (2012): 1-26.
<https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/210490/dp-a-safe-and-just-space-for-humanity-130212-fr.pdf?sequence=14>

Reisman, M.W. "Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law," *The American Journal of International Law* 84, 4 (1990): 867-868

Repko, Allen F. en Rick Szostak. *Interdisciplinary Research: Process and Theory*. Thousand Oaks: Sage , 2017.

Reuveny, R. (2007). Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography* 26, 656-673

Rigaud, Kanta K., et al. *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Washington DC: Worldbank, 2018.
<https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/03/19/groundswell---preparing-for-internal-climate-migration>.

Shalizi, Zmarak, en Franck Lecocq. "Balancing expenditures on mitigation of and adaptation to climate change: an exploration of Issues relevant to developing countries." *Policy Research Working Papers* 4299 (2007), 1-42. doi:10.1596/1813-9450-4299.

de Sherbinin, Alex. "Climate change hotspots mapping: what have we learned?" *Climatic Change* 123, no. 1 (2013), 23-37. doi:10.1007/s10584-013-0900-7.

Singer, Peter. *The Expanding Moral Circle. Ethics, evolution and moral progress*. Princeton en Oxford: Princeton University Press, 1981.

Smithson, Peter, Ken Addison, en Ken Atkinson. *Fundamentals of the Physical Environment: Fourth Edition*. London: Routledge, 2013.

Stuivenberg, Peter. *Europa en migranten*. Delft: Elmar, 2016.

Szabo, Sylvia, et al., "Making SDGs Work for Climate Change Hotspots." *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 58, no. 6 (2016), 24-33. <https://doi.org/10.1080/00139157.2016.1209016>.

Terrenato, Francesca. "NOORD-ZUID/ZUID-NOORD: Aspecten van (vrouwelijke) migrantenliteratuur in Nederland en Vlaanderen." *Een ladder tegen de windroos*, Eds. Herman van der Heide, Marco Prandoni, Arie Pos en Dolores Ross, 59-73. Gent: Uitgeverij Academia Press, 2007.

Trenberth, Kevin E., Aiguo Dai, Gerard van der Schrier, Philip D. Jones, Jonathan Barichivich, Keith R. Briffa, en Justin Sheffield. "Global warming and changes in drought." *Nature Climate Change* 4 (2013), 17-22. <https://doi.org/10.1038/nclimate2067>.

Verlouw, Charlot. "Vijf Salomonseilanden opgeslokt door de zee." *Trouw*. Laatst gewijzigd op 10 mei 2016. <https://www.trouw.nl/home/vijf-salomonseilanden-opgeslokt-door-de-zee~a79e13ec/>.

White, Paul. "Geography, literature and migration." *Writing across worlds*, Eds. Russell King, John Connell en Paul White, 1-19. London en New York: Routledge, 1995.

Wieringa, Tommy. *Dit zijn de namen*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2012.

Wilhite, Donald A. "Drought as a Natural Hazard: Concepts and Definitions." *Drought: A Global Assessment I* (2000), 3-18.

Williams, A. (2008). Turning the tide: recognizing climate change refugees in international law. *Law & Policy*, 30(4), 502-529.

Wotipka, C.M. & Tsutsui, K. (2008). Global Human Rights and State Sovereignty: State Ratification of International Human Rights Treaties, 1965-2001. *Sociological Forum* 23:4, 724-754.